

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK DIŞ TİCARETİ VE BİR GELECEK ÖNGÖRÜSÜ

REPUBLICAN ERA TURKISH FOREIGN TRADE AND A FUTURE FORECAST

Dr. Cennet GÜRBÜZ¹

Dr. Kader TÜRKÖĞLU²

Prof. Dr. İsmail BEKÇİ³

ÖZ

Yaşanan ekonomik krizler, artan dış ticaret rekabetleri ve ülkeler arası siyasi çatışmalar dış ticareti zorlaştırmaktadır. Çalışma, Türkiye'nin ekonomik büyümesinde dış ticaretin önemine odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye'nin dış ticarete tarihsel sürecini, geldiği noktayı, dış ticaretin Türkiye Cumhuriyeti için önemini belirlemek ve geleceğe yönelik öngöründe bulunmaktır. Çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu'nun yayınladığı dış ticaret istatistik verileri kullanılmıştır. Kullanılan verilerle dış ticaret işlemlerine ilişkin grafik ve tablolar oluşturularak durum analizi yapılmıştır. Bu kapsamda çalışmada, yıllar itibariyle toplam ithalat, ihracat ve dış ticaret hacimleri, ithalat ve ihracat işlemlerinin en fazla gerçekleştirildiği ülkeler, bölgeler, ülke grupları, iller, gümrük müdürlükleri ve mal grupları ele alınmıştır. Ayrıca dış ticaret işlemlerinde en sık kullanılan döviz, teslim ve taşımacılık türleri de belirlenmiştir. Uygulanan dış ticaret politikaları, ülkeler arası anlaşma ve işbirlikleri, gelişen teknoloji sayesinde daha hızlı ve kolay bir şekilde dış ticaret yapılabilen ve dış ticaret hacimleri artmaktadır. Türkiye'nin dünya siyasetindeki rolü, coğrafi konumu, doğal ve beşeri zenginlikleri dış ticaretin artırılmasına katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, İhracat, İthalat, Türkiye.

JEL Sınıflandırma Kodları: F20, F50, N70.

ABSTRACT

Economic crises, increasing foreign trade competition, and political conflicts between countries complicate foreign trade. The study focuses on the importance of foreign trade in Türkiye's economic growth. The study aims to determine the historical process of Türkiye in foreign trade, the point it has reached, the importance of foreign trade for the Republic of Türkiye, and to predict the future. Foreign trade statistics published by Turkish Statistical Institute are used in the study. Situation analysis is made by creating graphics and tables related to foreign trade transactions with the data used. In this context, total import, export, and foreign trade capacities by years, countries, regions, country groups, provinces, customs offices, and goods groups where import and export transactions are carried out the most are discussed in the study. In addition, the most frequently used foreign exchange, delivery, and transportation types are determined. By means of the foreign trade policies implemented, agreements and cooperation between countries, and developing technology, foreign trade can be made faster and easier, and foreign trade volumes increase. Türkiye's role in world politics, her geographical location, and natural and human wealth contribute to the increase in foreign trade.

Keywords: Foreign Trade, Export, Import, Türkiye.

JEL Classification Codes: F20, F50, N70.

¹ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, cnntgrbz01@gmail.com

² Bağımsız Araştırmacı, turkogluadeer@gmail.com

³ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ismailbekci@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

With the effects of globalization, international trade has become indispensable for national economies. The stability of currencies, investments, and especially the increase in export revenues are important for the growth of developing countries' economies. It is also important to sustain sustainable, balanced, and comprehensive economic growth throughout the world economy. To be among the developed countries in international markets and to increase the welfare of society, economic growth must be exhibited in a stable manner. In this sense, foreign trade is very important for the Turkish economy. Rather than a Türkiye with a foreign trade deficit, a strong Türkiye that exports especially high-value-added products should be achieved. For this reason, foreign trade policies should be implemented to ensure foreign trade balance, even to become a country with a foreign trade surplus, and to increase foreign exchange inflows into the country. In this context, the study aims to make predictions about the future by focusing on the development of foreign trade in Türkiye in terms of economic development.

Design/methodology/approach:

For this purpose, the development process of foreign trade from the Republican period to the present is discussed. For this purpose, first foreign trade policies and their results are evaluated, and then the historical process is revealed. Then, a situation analysis has been made by using graphics and tables to determine the historical process of Türkiye's foreign trade, the point it has reached, the importance of foreign trade for the Republic of Türkiye, and to make predictions for the future. For this, foreign trade statistics published by the Turkish Statistical Institute are used. In this context, total import, export, and foreign trade volumes by years, countries, regions, country groups, provinces, customs offices, and goods groups where import and export transactions are carried out the most are discussed in this study. In addition, the most frequently used foreign exchange, delivery types, and transportation types in foreign trade transactions are also examined and determined.

Findings:

It is seen that foreign trade policies are implemented to develop the Turkish domestic industry and meet the demand for raw materials and technological products in the national market. In addition to the worldwide wars and economic crises, the effects of international relations on the foreign trade process are seen. According to the findings, EU and OECD countries are determined to be the communities where the most import and export transactions are carried out. In addition, it has been observed that the continent with the most foreign trade transactions in Europe, and this export is made to both EU member countries and non-EU member countries. It has been determined that the countries from which Türkiye imports the most are Russia, China, and Germany. It is seen that the countries to which Türkiye exports the most are Germany, the United Kingdom, and Iraq. It has been determined that sea and land routes are predominantly preferred for the transportation used in import and export transactions. While the US dollar and euro are determined to be the most frequently used foreign exchange types for exports, payments are usually made in US dollars for imports. In terms of payment methods, cash-for-goods payment stands out in exports, and in imports, it has been observed that import transactions made with cash payment after the goods are at a high rate. Türkiye's most important export goods and sectors are determined in the study. In particular, the production of these products and increasing the target market shares of the relevant sectors in international markets will increase the export volume and foreign exchange returns.

Conclusion and Discussion:

It is seen that the biggest import item for Türkiye in meeting its energy needs is mineral oils and mineral fuels. As a result of Türkiye's search for alternative energy sources, meeting its energy needs and reducing foreign dependency will prevent a significant portion of foreign currency outflows from the country. The increased importance given to the industrial sector and investments will also trigger economic development. For this reason, it is important to reduce import dependency by increasing domestic production and focusing on the production of products with a high-added value in different sectors. The use of national energy resources will indirectly support the development of industry, employment, and economic welfare. While increasing the export volume, decreasing the import shares will positively affect the future of the Republic of Türkiye. Thanks to the foreign trade policies implemented, agreements and cooperation between countries, and developing technology, foreign trade can be made faster and easier, and foreign trade volumes are increasing day by day. Türkiye's unifying and peaceful role in world politics, geographical location, and natural and human wealth contribute to increasing Türkiye's foreign trade share worldwide.

1. GİRİŞ

Uluslararası mal ve hizmet alışverişini ifade eden uluslararası ticaret terimi, küreselleşmenin etkisiyle ülke ekonomileri için vazgeçilmez bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teori'si uluslararası ticaret sayesinde dünya genelinde işbölümü ve uzmanlaşmayla birlikte üretim ve refah seviyelerinin de artacağını esas almaktadır (Okşak ve Sarıtaş, 2020). Dolayısıyla işbölümü ve uzmanlaşmanın özellikle üretim maliyetlerini azaltacağı varsayılmaktadır. Ancak günümüzde uluslararası ticarete düşük maliyet odaklı rekabetten ziyade ülkelerin ürünlerini uluslararası piyasalarda satmasına yönelik avantajlara dair bir rekabet söz konusudur. Bu nedenle Türkiye'de düşük işçilik maliyetlerinden ziyade araştırma, geliştirme ve tasarıma dayalı yeni ürün ve üretim süreçlerinin planlandığı, inovasyon odaklı rekabetçiliğin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle uluslararası ticarete hangi ürünlerin ihracatının daha avantajlı olacağı ve hangi piyasalara yönelmenin gerektiği belirlenmelidir (Türkiye İhracatçılar Meclisi [TIM], 2023, s. 12).

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin büyümesinde; para birimlerinin istikrarlılığı, hareketlenen yatırımlar ve özellikle ihracat gelirlerinin yükselmesi önemlidir. Bununla birlikte Dünya ekonomisi genelinde kalıcı, dengeli ve kapsamlı ekonomik büyümenin sürdürülmesi de önemlidir (TİM, 2019, s. 8). Dış ticarete özellikle katma değerli ürünlerin pazarlanması, ülke kalkınmaları açısından önemli bir kaldıraç etkisine sahiptir. Teknolojik gelişmeler, üretim, haberleşme ve lojistik gibi pek çok alanda sağlanan gelişmeler uluslararası ticaretin önünü açmaktadır. Bu sayede kolaylıkla kıtalar arası bile ticaret yapılabilmektedir. Ülkeler, yüksek teknoloji ile desteklenen katma değeri yüksek ürünler üreterek uluslararası piyasalarda rekabet gücünü de artırma olanağına sahiptirler (Gürbüz vd., 2020, s. 20). Bu anlamda Türkiye, son on yıldır ortalama kişi başı 10 bin ABD doları gelir seviyesi ile orta-yüksek gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır. Türkiye'nin yüksek gelirli ülkeler seviyesine geçebilmesi için üretim ve dış ticarete yeni politikaların belirlenmesi, yüksek katma değerli ürünlerin satışı ile ihracatın geliştirilmesi ve cari açığının azaltılmasına dair gerekli önlemlerin alınması gerekir (11. Kalkınma Planı, 2018, s. 10). Türkiye'de özellikle yüksek katma değerli üretime geçiş, yüksek dış ticaret getirilerine neden olduğundan ekonomik gelişmeye de katkı sağlayacaktır.

Küresel ortamda gelişen pandemi, üretim ve tüketim boyutunda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'yi de açık bir şekilde etkilemiştir. İhracatta yaşanan daralma ve ithalatta dışa bağımlılığın olumsuz etkisi, döviz kurlarındaki baskı ve kur artışı dış ticaret açığının artmasını tetiklemiştir (Çütçü, 2021, s.18). Ülke içinde üretilemeyen, yeterli miktarda arzı sağlanamayan veya yüksek maliyetlere katlanılarak üretilmek zorunda kalınan ürünlerin daha uygun koşullarda diğer ülkelerden temin edilmesi gerekebilmektedir. Bu ihtiyaçlar, ülkeleri uluslararası ticarete yönelterek günümüzde dış ticaretin önem kazanmasına neden olmaktadır. Ülkelerin ekonomik büyüme göstermesi ve yüksek refah seviyelerine ulaşabilmeleri için dış ticaret bir fırsattır. Uluslararası piyasalarda gerçekleştirilen ithalat ve ihracat ise dış ticaret olarak adlandırılmaktadır.

Özellikle Covid-19 pandemisi dış ticarete küresel tedarik zincirinin aksamasına ve talepte daralmalara neden olmuştur. Taleplerin karşılanmasında yaşanan bu sıkıntılar ve üretim maliyetlerindeki artışlar ülke ekonomileri için dış ticaretin önemini ortaya koymuştur. Buna karşın dijital kimlik ve sertifika kontrollerinin kullanılması, tedarik zinciri yönetimi, finansal ödemelerde düşük maliyet ve yüksek hizmet hızlarına ulaşılması, blok zincir teknolojilerine dayalı ödeme sistemlerinin ve sanal para birimlerinin kullanımı, bulut teknolojileri, yapay zeka, nesnelerin interneti gibi fırsatların kullanımı ile dış ticaretin gerçekleştirilmesi kolaylaştırılmıştır. Ayrıca akıllı uygulamalar, bilgi teknolojileri ve e-ticaret uygulamalarıyla sanal ortamlarda da dış ticaret gelişim göstermektedir (Orkunoğlu Şahin, 2022, s. 83).

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE DİŞ TİCARETİN GELİŞİM SÜRECİ

Osmanlı döneminde yapılan kapitülasyon anlaşmaları ile artan ithalat, yerli üretime büyük zarar vererek ekonominin dışa bağımlı duruma gelmesine neden olmuştur. Kapitülasyonlar sonucunda dış ticaret açığı artan Osmanlı Devleti, dış borçlanmaya yönelmek zorunda kalmıştır. Artan borçlar ve savaşların getirdiği ekonomik sıkıntılar nedeniyle 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. İzmir İktisat Kongresi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik politikalarının belirlenmesi amacıyla toplanmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde ekonomik kalkınma için yerli sanayinin korunması, özel sektörün teşvik edilmesi için gerekli hukuksal düzenlemelerin yapılması ve liberal ekonomik sistemin belirlenmesi kararlaştırılmıştır (Sezgin, 2009, s. 177; Gürbüz vd. 2020, s. 22). Cumhuriyetin ilanından önce İzmir İktisat Kongresinin toplanması yeni kurulacak devlet açısından ekonomiye verilen önemi göstermektedir. Bu dönemdeki bir diğer önemli gelişme ise siyasi ve

ekonomik bağımsızlığın kazanıldığı Lozan anlaşması ile kaldırılan kapitülasyonlar neticesinde Türk karasularında yük ve yolcu taşıma (kabotaj) hakkının sadece Türklere tanınmasıdır (Aktaş Şenkardeşler, 2018, s. 110).

1923-1929 yıllarında liberal ekonomik sisteme uygun olarak özel sektöre bırakılan sanayileşmede hedeflenen başarı sağlanamadığı için devlet ekonomiye müdahale etmek zorunda kalmıştır. Böylelikle Türkiye’de liberal ekonomi politikası 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’nın da etkisiyle yerini sıkı döviz kontrollerine ve ithalata getirilen çeşitli kısıtlamalara bırakmıştır (Başol, 2001, s. 278; Sezgin, 2009, s. 176).

1934-1950 yıllarında üretim ve yatırım noktasında devlet daha aktif görev almış, ekonomik kalkınmanın sağlanması için kalkınma planları yürürlüğe alınmış ve büyümede ithal ikame yaklaşımı benimsenmiştir. Alınan kararlar doğrultusunda 1934 yılında 6.447 TL olan GSYİH, 1950 yılına gelindiğinde 38.598 TL’ye yükselmiştir. GSYİH’da altı kat artış yaşanması ithalattaki kısıtlamalarla yerli üretimin desteklendiğini göstermektedir. Türkiye’de 1950 yılında çok partili döneme geçilmesi ile devletçilik politikası yerine liberal ekonomi politikasına geçilmiştir. Ancak bu geçiş ile dış ticaret açığı çok fazla arttığı için 1952 yılında tekrar ithalat kısıtlamaları uygulanmaya başlanmıştır. 1953’ten itibaren ise serbest ithalat rejimi tamamen kaldırılmıştır (Aktaş Şenkardeşler, 2018, s.112-115).

1963-1974 yılları arasında üretimde yeterli düzeylere ulaşılan malların ithalatına yasaklama getirilerek yerli üretimin desteklenmesi ile ithal ikameci politika uygulanmaya devam edilmiştir (Kazgan, 2004, s. 96). 1974 yılında, dünyada yaşanan petrol krizi sonucunda dış ticaret dengesi tersine dönmüş ve yükselen maliyetler nedeniyle ithalat yapmak gittikçe zorlaşmıştır. Devlet, yerli üretimin bu olumsuzluktan etkilenmemesi için ithalatı destekleyici önlemler almıştır (Kazgan, 2004, s. 106-107).

1980 yılına kadar Türkiye’de ithal ikameci dış ticaret politikası takip edilmiştir. Böylelikle yerli piyasadan temin edilemeyen ham madde, mal ve teknolojiler yurt dışından temin edilerek ihtiyaç duyulan sanayilerin oluşturulması hedeflenmiştir. Ancak, ulusal ve uluslararası düzeyde yaşanan krizler ve savaşlar dış ticaret açıklarının oluşmasına neden olmuştur. Türkiye’de 1980 öncesi görülen döviz darboğazından çıkmak, ekonomiyi ve yerli sanayiye canlandırmak, ülkedeki siyasi ortamı rahatlatmak amacıyla 1980 yılında 24 Ocak İstikrar Kararları alınmıştır (Bayrak ve Kanca, 2013, s. 18). Türkiye’de 1980 yılındaki ekonomik ve siyasi rejim uygulamaları dış ticaret rejiminde önemli değişikliklere neden olmuştur. Özellikle, hazırlanan beşer yıllık kalkınma planları ile dış ticarete ilişkin yol haritaları çizilmiştir. 24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye’nin dış ticaret politikası ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracata yönelik sanayileşme stratejisine dönüşmüştür (Sezgin, 2009, s. 178-179). 24 Ocak 1980 Kararları ile başlayan dışa açılma sürecinde dış ticaret, ana faktör olarak görülmüştür. Bu amaçla dış ticaretin serbestleştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik ihracata dönük serbest bir piyasa mekanizması kullanılmıştır (Yapar Saçık, 2009, s. 1; Şahin, 2002, s. 193-195).

Hazırlanan kalkınma planları doğrultusunda 1980 sonrasında dış ticaretin serbestleşmesi ve ihracatın teşviki için gerekli önlemler alınarak günlük döviz kuru uygulamasına geçilmiş ve Türkiye’nin döviz ihtiyacının karşılanması için ihracatın artırılması hedeflenmiştir. Bu nedenle yeterli kredibilitenin sağlanması ve küresel piyasalarda güven oluşturulması için çalışılmıştır (Kazgan, 2004, s. 147). 1980 sonrası ham petrol fiyatlarında yaşanan artış neticesinde OPEC ülkelerinin satın alma gücünün artması, Türkiye’nin ihracatına da katkı sağlamıştır. Ayrıca Türkiye’nin komşu ülkelerinden olan İran ve Irak’ın birbiriyle savaşması, Türk mallarına olan talebin ve ihracatın artmasına neden olmuştur (Sezgin, 2009, s. 180).

1990-2000 yılları arasında ise ihracat artışında bir duraklama dönemi yaşanmıştır. 1994 yılında hazırlanan İstikrar Programı ile TL devalüe edilerek dış ticarete yön verilmeye çalışılmıştır. 1994 yılında alınan 5 Nisan Kararları, döviz kurlarının kontrol altına alınmasında, döviz rezervlerinde artış sağlanmasında ve kamu açıklarının düşürülmesinde etkili olmuştur. 5 Nisan Kararları’nın uygulanmasıyla 1998 yılına kadar ekonomide, büyümede, enflasyon ve işsizlik oranlarında azalma devam etmiştir (Parasız, 2001, s. 404; Mazlum, 2020, s. 56).

Türkiye 1994 ve 2000 - 2001 krizleri sabit kur rejimi dönemlerinde yaşanmıştır (Şanlı, 2021, s. 118). 2000, 2001 ve 2008 yıllarında yaşanan uluslararası finansal krizler, Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’yi de olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat Türkiye’nin 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü ve 1996 yılında Gümrük Birliği anlaşmasına taraf olması dış ticaret açısından yaşanan olumlu gelişmeler olarak kabul edilmektedir. 1996 sonrasında Türkiye, sermaye yoğun sektörlerde daha fazla rekabet etmeye başlamıştır. Türkiye’nin orta-düşük ve orta-yüksek teknolojili sektörlerde artan ihracatı aynı zamanda bu sektörlerin ihtiyacını karşılamak amacıyla ithalatların da artmasına neden olmuştur. Bu nedenle dış ticaret açığı da sürekli yükselme göstermiştir (11. Kalkınma Planı, 2018, s. 3).

2000-2010 döneminde Türkiye ekonomisi, 2001 krizinden önemli ölçüde etkilenmiştir. 2002 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın uygulanmaya başlaması ile ekonomide 2008 yılına kadar olumlu bir seyir izlenmiştir. 2008 yılı küresel krizi 2008- 2009 yıllarında Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye ekonomisi, 2010 ve 2011 yıllarında krizin etkilerinden kurtularak toparlanmaya çalışmıştır. 2011 yılında %11,1'lik ekonomik büyüme gösteren Türkiye, Çin'in ardından dünyada en fazla büyüme gösteren ikinci ülke ekonomisi olmuştur. Ancak 2015 yılında döviz kurları, enflasyon ve işsizlik oranlarında yaşanan artışlar pek çok firmanın iflasına neden olmuştur. Ayrıca, bu dönemde Türkiye ekonomisi, Rusya ve ABD ile yaşanan siyasi gerginliklerden de olumsuz etkilenmiştir (Mazlum, 2020, s. 55-57).

2020 yılında yaşanan Covid-19 pandemisi ile ulusal ve uluslararası piyasa derinden etkilenmiştir. Pandemi ile Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konum ve imkânlar daha fazla önem kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana dış ticaret anlamında bir gelişim süreci geçirerek bugünkü noktaya ulaşmıştır. Türk ihracatı ilk yıllarda tarım sektörü ağırlıklı paya sahipken günümüzde sanayi ürünleri ağırlıklı bir yol izlemektedir.

Çalışmada, Türkiye'de dış ticaretin gelişim süreci açıklanarak Türkiye Cumhuriyeti geleceği açısından dış ticaretin önemine odaklanılmaktadır. Bu kapsamda dış ticaretin günümüze kadar olan gelişimi özellikle son yıllara dair yükseliş süreci incelenmektedir. İncelemeler sonucunda dış ticaretin Türkiye'nin sosyal ve ekonomik geleceğine yönelik etkileri belirlenmeye çalışılacaktır. Bu amaçla çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan dış ticaret verileri kullanılarak mevcut durum ve geleceğe ilişkin değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

3. DIŞ TİCARET GELİŞİMİNE DAİR BULGULAR VE TARTIŞMA

Türkiye'de dış ticaretin gelişim sürecinin açıklanabilmesi için çalışmada, TÜİK tarafından açıklanan dış ticaret verilerinin grafiklerle gösterimi kullanılmaktadır. Çalışma amacı doğrultusunda ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-2022 yıllarına ilişkin ithalat, ihracat, ithalatın ihracatı karşılama oranı (%) ve dış ticaret dengesi aşağıdaki Tablo 1 ile verilmektedir.

Tablo 1. 1923-2022 Yılları Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış ticaret dengesi	İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)	Yıllar	İhracat	İthalat	Dış ticaret dengesi	İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)
1923	50.790	86.872	- 36.082	58,5	1973	1.317.083	2.086.216	- 769.133	63,1
1924	82.435	100.462	- 18.027	82,1	1974	1.532.182	3.777.501	-2.245.319	40,6
1925	102.700	128.953	- 26.253	79,6	1975	1.401.075	4.738.558	-3.337.483	29,6
1926	96.437	121.411	- 24.974	79,4	1976	1.960.214	5.128.647	-3.168.433	38,2
1927	80.749	107.752	- 27.003	74,9	1977	1.753.026	5.796.278	-4.043.252	30,2
1928	88.278	113.710	- 25.432	77,6	1978	2.288.163	4.599.025	-2.310.862	49,8
1929	74.827	123.558	- 48.731	60,6	1979	2.261.195	5.069.432	-2.808.236	44,6
1930	71.380	69.540	1.840	102,6	1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	36,8
1931	60.226	59.935	291	100,5	1981	4.702.934	8.933.374	-4.230.439	52,6
1932	47.972	40.718	7.254	117,8	1982	5.745.973	8.842.665	-3.096.692	65,0
1933	58.065	45.091	12.974	128,8	1983	5.727.834	9.235.002	-3.507.168	62,0
1934	73.007	68.761	4.246	106,2	1984	7.133.604	10.757.032	-3.623.429	66,3
1935	76.232	70.635	5.597	107,9	1985	7.958.010	11.343.376	-3.385.367	70,2
1936	93.670	73.619	20.051	127,2	1986	7.456.726	11.104.771	-3.648.046	67,1
1937	109.225	90.540	18.685	120,6	1987	10.190.049	14.157.807	-3.967.757	72,0
1938	115.019	118.899	- 3.880	96,7	1988	11.662.024	14.335.398	-2.673.374	81,4
1939	99.647	92.498	7.149	107,7	1989	11.624.692	15.792.143	-4.167.451	73,6
1940	80.904	50.035	30.869	161,7	1990	12.959.288	22.302.126	-9.342.838	58,1
1941	91.056	55.349	35.707	164,5	1991	13.593.462	21.047.014	-7.453.552	64,6

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış ticaret dengesi	İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)	Yıllar	İhracat	İthalat	Dış ticaret dengesi	İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)
1942	126.115	112.879	13.236	111,7	1992	14.714.629	22.871.055	-8.156.426	64,3
1943	196.734	155.340	41.394	126,6	1993	15.345.067	29.428.370	-14.083.303	52,1
1944	177.952	126.230	51.722	141,0	1994	18.105.872	23.270.019	-5.164.147	77,8
1945	168.264	96.969	71.295	173,5	1995	21.637.041	35.709.011	-14.071.970	60,6
1946	214.580	118.889	95.691	180,5	1996	23.224.465	43.626.642	-20.402.178	53,2
1947	223.301	244.644	- 21.343	91,3	1997	26.261.072	48.558.721	-22.297.649	54,1
1948	196.799	275.053	- 78.254	71,5	1998	26.973.952	45.921.392	-18.947.440	58,7
1949	247.825	290.220	- 42.395	85,4	1999	26.587.225	40.671.272	-14.084.047	65,4
1950	263.424	285.664	- 22.240	92,2	2000	27.774.906	54.502.821	-26.727.914	51,0
1951	314.082	402.086	- 88.004	78,1	2001	31.334.216	41.399.083	-10.064.867	75,7
1952	362.914	555.920	- 193.006	65,3	2002	36.059.089	51.553.797	-15.494.708	69,9
1953	396.061	532.533	- 136.472	74,4	2003	47.252.836	69.339.692	-22.086.856	68,1
1954	334.924	478.359	- 143.435	70,0	2004	63.167.153	97.539.766	-34.372.613	64,8
1955	313.346	497.637	- 184.291	63,0	2005	73.476.408	116.774.151	-43.297.743	62,9
1956	304.990	407.340	- 102.350	74,9	2006	85.534.676	139.576.174	-54.041.499	61,3
1957	345.217	397.125	- 51.908	86,9	2007	107.271.750	170.062.715	-62.790.965	63,1
1958	247.271	315.098	- 67.827	78,5	2008	132.027.196	201.963.574	-69.936.378	65,4
1959	353.799	469.982	- 116.183	75,3	2009	102.142.613	140.928.421	-38.785.809	72,5
1960	320.731	468.186	- 147.455	68,5	2010	113.883.219	185.544.332	-71.661.113	61,4
1961	346.740	507.205	- 160.465	68,4	2011	134.906.869	240.841.676	-105.934.807	56,0
1962	381.197	619.447	- 238.250	61,5	2012	152.461.737	236.545.141	-84.083.404	64,5
1963	368.087	687.616	- 319.529	53,5	2013	161.480.915	260.822.803	-99.341.888	61,9
1964	410.771	537.229	- 126.458	76,5	2014	166.504.862	251.142.429	-84.637.567	66,3
1965	463.738	571.953	- 108.215	81,1	2015	150.982.114	213.619.211	-62.637.098	70,7
1966	490.508	718.269	- 227.761	68,3	2016	149.246.999	202.189.242	-52.942.243	73,8
1967	522.334	684.669	- 162.335	76,3	2017	164.494.619	238.715.128	-74.220.509	68,9
1968	496.419	763.659	- 267.240	65,0	2018	177.168.756	231.152.483	-53.983.726	76,6
1969	536.834	801.236	- 264.403	67,0	2019	180.832.722	210.345.203	-29.512.481	86,0
1970	588.476	947.604	- 359.128	62,1	2020	169.637.755	219.516.807	-49.879.052	77,3
1971	676.602	1.170.840	- 494.239	57,8	2021	225.214.458	271.425.553	-46.211.095	83,0
1972	884.969	1.562.550	- 677.581	56,6	2022	254.191.555	363.710.578	-109.519.023	69,9

Not: Dış ticaret istatistikleri genel ticaret sistemi ve özel ticaret sistemi olmak üzere iki farklı ticaret sistemine göre hesaplanmaktadır. Genel ticaret sistemi, ülkenin ekonomik alanına giren ve ekonomik alanından çıkan malları kapsamaktadır. Bu sistemde, ülkenin ekonomik alanını oluşturan serbest bölgeler, gümrük antrepoları ve serbest dolaşım alanına giren veya bu alanlardan çıkan mallar hesaplamalara katılmaktadır. Özel ticaret sisteminde ise, gümrük antrepoları ve serbest bölgeler istatistiklerde yer almamakta, sadece ülkenin serbest dolaşım alanına giren ve bu alandan çıkan mallar dikkate alınmaktadır. TÜİK tarafından 1923-2019 yılları dış ticaret istatistikleri özel ticaret sistemine, 2013-2022 yıllarına ilişkin veriler ise genel ticaret sistemine göre açıklanmaktadır. Çalışmada, 1923-2012 yıl verileri özel ticaret sistemi, 2013-2022 yılları verileri ise genel ticaret sistemine göre dikkate alınmıştır.

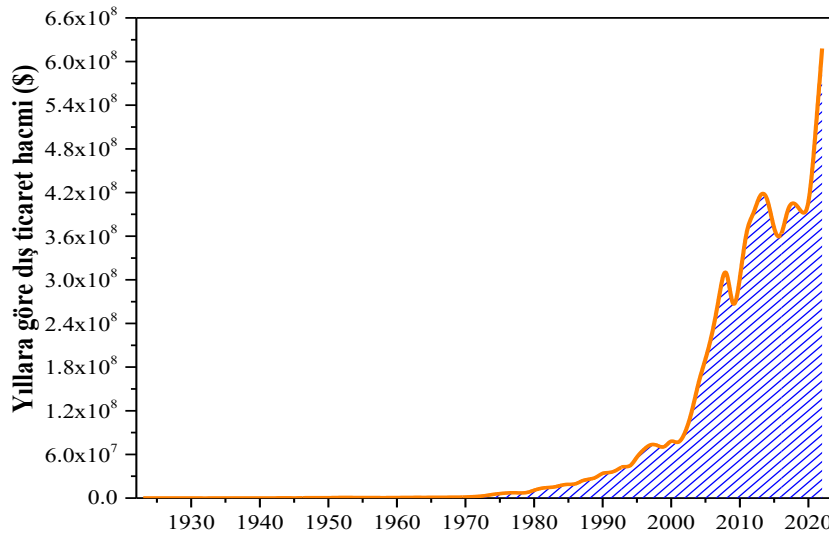
Değer: Bin ABD \$

Yıllar itibariyle dış ticaret hacminde önemli bir artış oranının yaşandığı yukarıdaki Tablo 1’de görülmektedir. 1923 yılında toplam dış ticaret hacmi 137.662 bin dolar iken 2022 yılında bu tutar 617.902.134 bin dolara kadar yükselmiştir. 1923 yılında ihracat 50.790 bin dolar iken 2022 yılında 254.191.555 bin dolara kadar yükselmiştir. İthalat tutarları ise 1923 yılında 86.872 bin dolar iken 2022 yılında 363.710.578 bin dolara çıkmıştır.

Ayrıca yukarıdaki Tablo 1’de 1930 yılına kadar dış ticarete açık verdiği de görülmektedir. Bunun nedeni, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde yeterli üretim sanayisinin bulunmaması, tüketim ve yatırım mallarına duyulan yoğun talebin karşılanması için ithalat yapılmak zorunda kalınmasıdır (Aktaş Şenkardeşler, 2018, s. 11). Yine tabloya göre, 1930-1946 arasında ithalatın ihracatı karşılama oranının %100’ün üzerinde olduğu ve dış ticaret fazlası verildiği görülmektedir. 1929 sonrası ithalatta ve ihracatta görülen azalmanın en önemli nedeni olarak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı görülebilir. Ayrıca %16 oranında olan gümrük vergilerinin %40’lara kadar artırılması da ithal mallara olan ilginin gerilemesinde etkili olan başka bir neden olarak kabul edilmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 49).

Türkiye’nin 1923-2022 yıllarına ilişkin toplam dış ticaret hacmi aşağıdaki Şekil 1 ile verilmektedir.

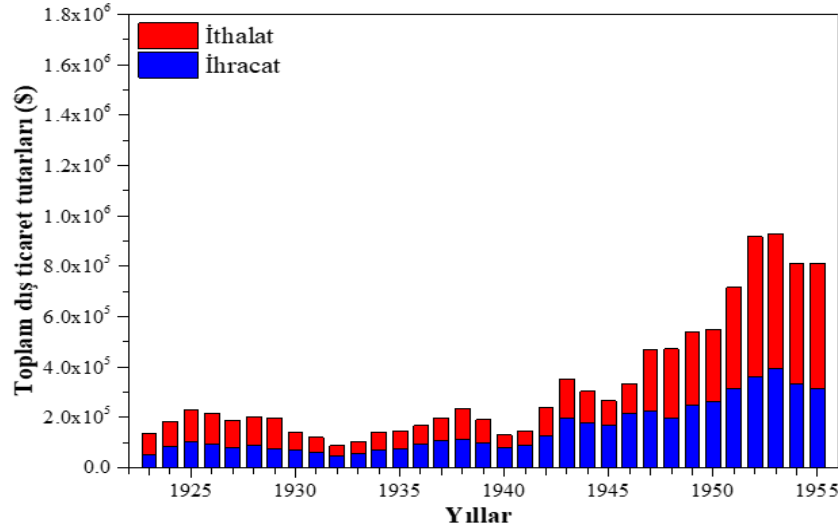
Şekil 1. Türkiye’nin 1923-2022 Yıllarına İlişkin Yıllara Göre Dış Ticaret Hacmi

Şekil 1’de görüldüğü gibi dış ticaret hacminde artış yaşandığı özellikle son yıllarda önemli bir ivme kazanıldığı görülmektedir. Ancak, dış ticaret hacminde artış yaşanmasına karşın halen Türkiye Cumhuriyeti dış ticaret açığı vermeye devam etmektedir. 2022 yılında oluşan 109.519.023 bin dolarlık dış ticaret açığı, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde görülen en büyük dış ticaret açığıdır. Özellikle döviz kurlarında görülen yükseliş ithal ürünlerin maliyetini katlamaktadır.

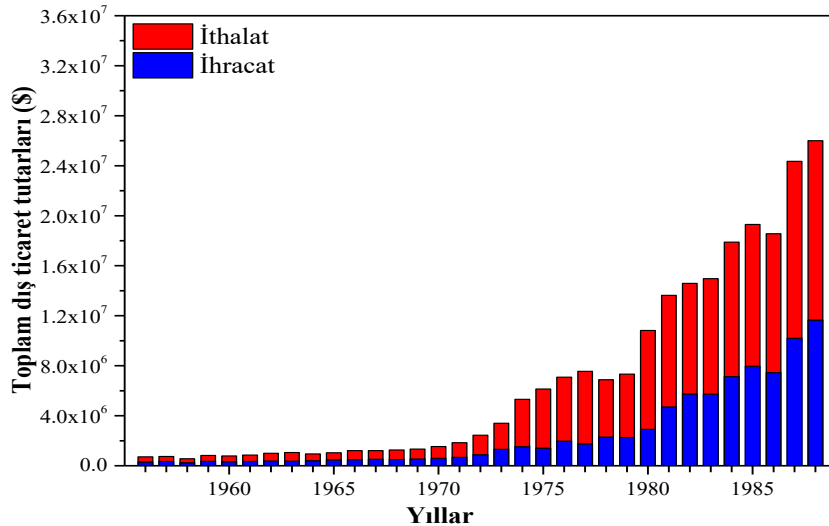
Türkiye, 1923 yılı 50.790 bin dolar ihracat kapasitesine sahipken bugün ihracat rakamları 2022 yılı itibarıyla 254.191.555 bin dolara kadar yükselmiştir. Bu da 2022 yılı ihracat rakamlarının, 1923 yılında gerçekleşen ihracat hacminden 5.000 kattan daha fazla arttığını göstermektedir. Bu nedenle dış ticaret rakamlarına ilişkin daha doğru değerlendirme yapabilmek için Cumhuriyet Dönemi yıllar itibarıyla üç farklı döneme ayrılarak dönemlere ait grafikler Şekil 2, 3 ve 4 ile gösterilmiştir. Böylelikle Türkiye’nin ithalat ve ihracat tutarları açısından yakın olan durumların daha net ortaya konulması için tüm değişimler dikkate alınmaya çalışılmıştır.

Şekil 2’de 1923-1955 yıllarına ilişkin Türkiye Cumhuriyeti’nin toplam dış ticaret rakamları grafik olarak verilmiştir.

Şekil 2. Türkiye'nin 1923-1955 Yıllarına İlişkin Toplam Dış Ticaret Tutarları

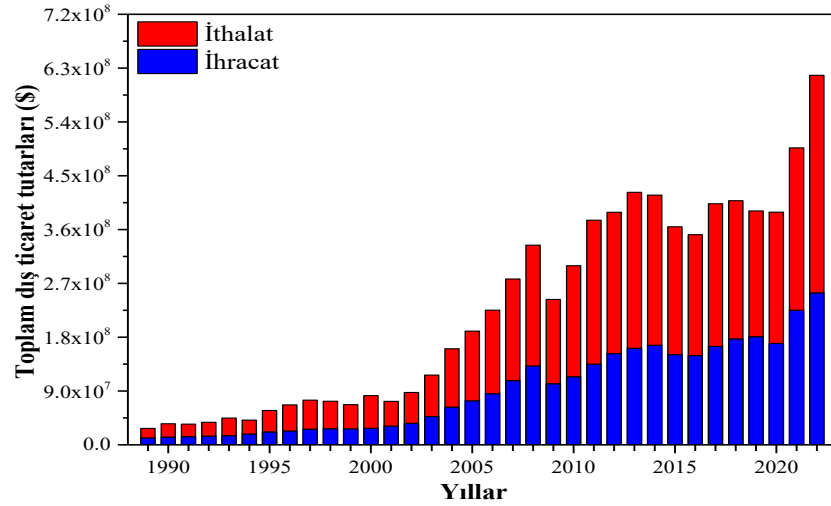
Yukarıdaki Şekil 2'de 1929 sonrası dış ticarete azalma yaşandığı görülmektedir. Türkiye'de 1929 sonrasında uygulanan sıkı döviz kontrolü ve ithalat kısıtlamalarının özellikle ihracattaki azalmada etken olduğu söylenebilir. Dünya Ekonomik Buhranı da diğer bir önemli etkidir. Ayrıca ikinci dünya savaşı nedeniyle ülkelerin mal alımlarında kısıtlamaya gitmek zorunda kalmaları 1940'lı yıllarda dış ticarete görülen azalmanın kaynağı olarak gösterilebilir. II. Dünya Savaşı'na katılmadığı hâlde Türkiye Cumhuriyeti de savaşın getirdiği uluslararası ekonomik koşullardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Ayrıca Türkiye'de dış ticarete yönelik çıkartılan yasal düzenlemeler ve uygulanan yüksek gümrük vergileri de ihracat oranlarının düşük seviyelerde izlenmesinde etken olmuştur.

Aşağıdaki Şekil 3'te 1956-1989 yıllarına ilişkin Türkiye Cumhuriyeti'nin toplam dış ticaret rakamları grafik olarak verilmiştir.

Şekil 3. Türkiye'nin 1956-1989 Yıllarına İlişkin Toplam Dış Ticaret Tutarları

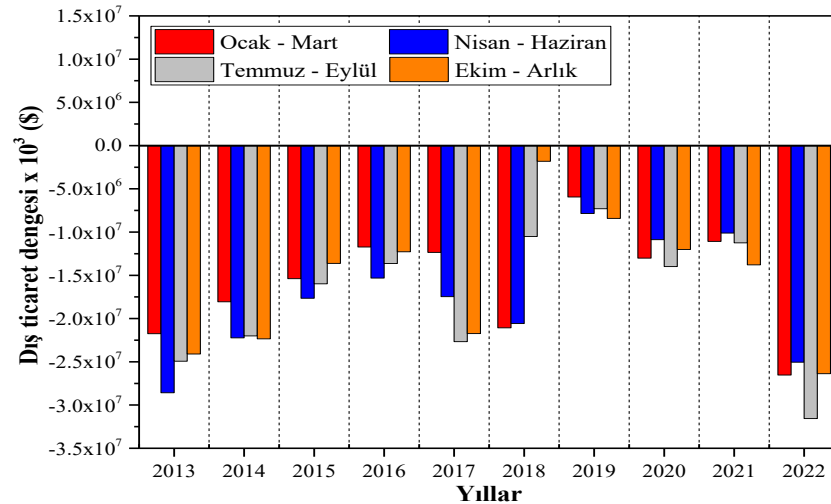
Yukarıdaki Şekil 3'te 1974 sonrası dış ticarete özellikle de ithalat hacminde artışların yaşandığı görülmektedir. 1974 yılında OPEC ham petrol fiyatlarında büyük artışlar yaşanması, özellikle ithalat maliyetlerinin yükselmesini tetiklemiştir. Hatta 1978 yılında gerçekleşen ihracat sadece petrol ithalatını karşılayabilmiştir (Kazgan, 2004; Sezgin, 2009, s. 180). Şekil 3'te 1980 sonrası genel olarak ithalat oranlarının ihracat oranlarından fazla olduğu da görülmektedir.

Şekil 4'te 1990-2020 yıllarına ilişkin Türkiye Cumhuriyeti'nin toplam dış ticaret rakamları grafik olarak verilmiştir.

Şekil 4. Türkiye'nin 1990-2020 Yıllarına İlişkin Toplam Dış Ticaret Tutarları

Şekil 4'te görüldüğü gibi 2000'li yıllarda dış ticaret hacminde önemli artışlar yaşanmıştır. 1999 yılı Marmara depremi ve 2001 yılı ekonomik krizin etkileri ile dış ticaret hacminde azalmalar görülmüştür. Ayrıca 2008 yılı sonunda ABD'nin gayrimenkul piyasasında görülen ekonomik krizden Türkiye dış ticareti de özellikle 2009 yılında olumsuz yönde etkilenmiştir (Mazlum, 2020, s. 57). 2010 ve 2011 yıllarında krizin etkilerinden kurtulan Türkiye'nin dış ticaret hacmi yükselmiştir. Özellikle 2011 yılındaki yükseliş ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Ancak 2015 yılında döviz kurlarındaki artışlarla paralel olarak dış ticaret hacminde azalma görülmüştür. 2018 yılı ticaret savaşları, yükselen korumacı politikalar ve yaşanan siyasi gerginliklere bağlı döviz kurları üzerinden Türkiye'ye karşı yönlendirilen ekonomik saldırılara rağmen ihracat oranlarında artış sağlanmıştır (TİM, 2019, s. 4). 2019-2020 yıllarına ilişkin azalmada özellikle tüm dünyayı hem sosyal hem de ekonomik anlamda olumsuz etkileyen Covid-19 pandemisi nedeniyle yaşanan şaşkınlık ve kısıtlamalar genel olarak dış ticaret hacminde azalmaya neden olmuştur. Covid-19 pandemisi ile dünya ekonomilerinde yaşanan daralmanın olumsuz etkileri, Türkiye ekonomisinin normalleşme sürecine girmesi ile 2020 yılı haziran ayından itibaren ortadan kalkmaya başlamıştır. Türkiye bulunduğu coğrafi konum ve mevcut şartları pandemi döneminde fırsata çevirerek ihracatta önemli artış sağlamıştır. Buna nedenle özellikle 2021-2022 yıllarında dış ticaret hacminde önemli düzeyde artış yaşanmıştır. Ancak Türkiye'deki yükselen kurlar nedeniyle ithalat maliyetlerinin de artması yüksek miktarda dış ticaret açığı oluşmasına neden olmuştur.

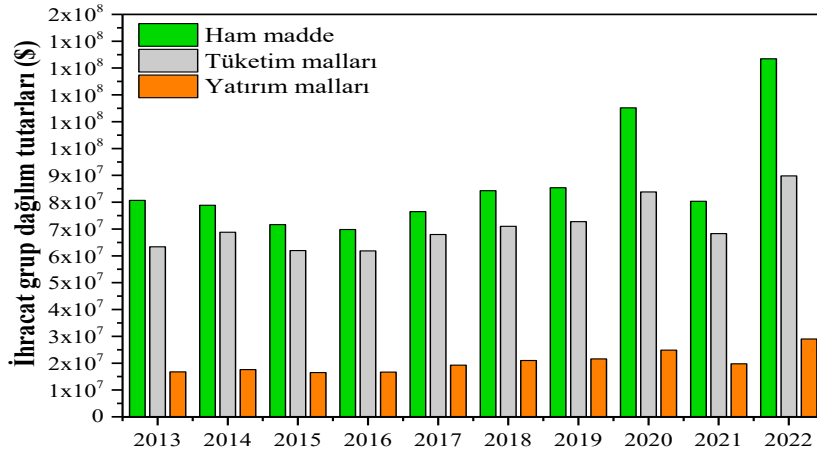
Türkiye Cumhuriyeti'nin 2013-2022 yılları çeyrek dönemlerine ilişkin dış ticaret dengesi ve bununla birlikte son yıllarda oluşan dış ticaret açığına ilişkin detaylar aşağıdaki Şekil 5 ile verilmektedir.

Şekil 5. Türkiye'nin 2013-2022 Yılları Çeyrek Dönemlerine İlişkin Dış Ticaret Dengesi

2013-2022 yıllarına ilişkin dış ticaret dengesini çeyrek dönemler itibariyle gösteren Şekil 5'e göre, 2018 yılının 2. çeyreğinden itibaren yaşanan ekonomik sıkıntıların da etkisi ile dış ticaret açığında önemli bir azalma eğilimi görülmektedir. Ekonomideki sıkıntıların etkisiyle ithalat ve ihracat oranlarında genel olarak kısıtlamaya gidilmesinin bu azalışın kaynağı olduğu söylenebilir. Ayrıca 2020-2021 yıllarında pandemiye ilişkin kısıtlamalardan kaynaklı olarak ortaya çıkan dış ticaret açığının son yıl ortalamalarına göre bir miktar daha düşük kaldığı da görülmektedir. Bununla birlikte son yılların en yüksek dış ticaret açığının da 2022 yılında gerçekleştiği görülmektedir.

Dış ticaret açığını daha net değerlendirebilmek için ithalat ve ihracata konu olan mal gruplarını incelemek faydalı olacaktır. Bu nedenle dış ticarete konu olan mal gruplarına dair bir bakış açısı geliştirebilmek için geniş ekonomik grupların sınıflamasına (BEC) göre ihracat ve ithalat tutarları ele alınmıştır. Buna göre 2013-2023 yıllarına ilişkin geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ihracata konu olan gruplar aşağıdaki Şekil 6 ile verilmektedir.

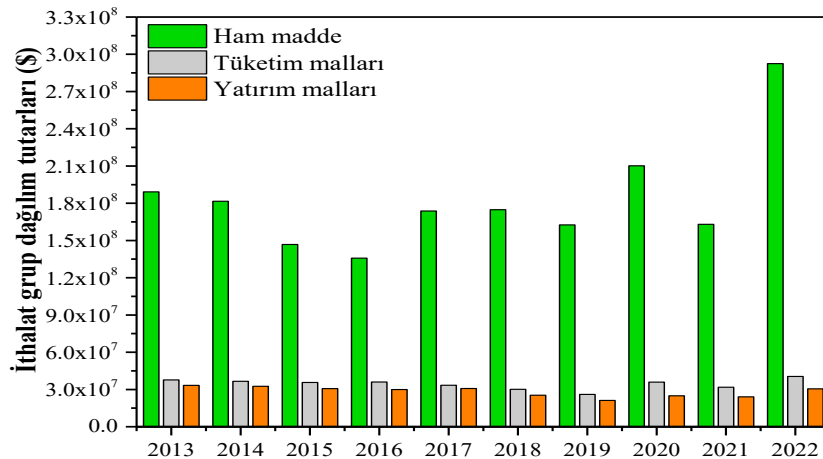
Şekil 6. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat Dağılımları

Geniş ekonomik grupların sınıflamasına (BEC) göre dış ticarete konu olan mallar ham madde, yatırım, tüketim ve diğer olmak üzere temel dört gruba ayrılmaktadır. Diğer bölümün oransal değerinin çok küçük olmasından kaynaklı ve daha anlaşılır bir şekil elde etmek için diğer bölümü göz ardı edilmiştir. Yukarıdaki Şekil 6'da son on yılda ham madde ve tüketim mallarının ihracattaki paylarının yüksek olduğu görülmektedir. Ham madde grubunda ilk sırada sanayi için işlem görmüş ham madde, ikinci olarak taşımacılık araçlarının aksam ve parçalarının ihracının olduğu belirlenmiştir. Tüketim mallarında ise öncelikli yoğunluğun dayanıklı tüketim malları ve yarı dayanıklı tüketim mallarında olduğu görülmüştür. Tüketim mallarında esaslı yiyecek ve içecek olan işlenmiş tüketim mallarının da diğer önemli grup olduğu görülmektedir.

2013-2023 yıllarına ilişkin geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ithalata konu olan mallar ise aşağıdaki Şekil 7 ile verilmektedir.

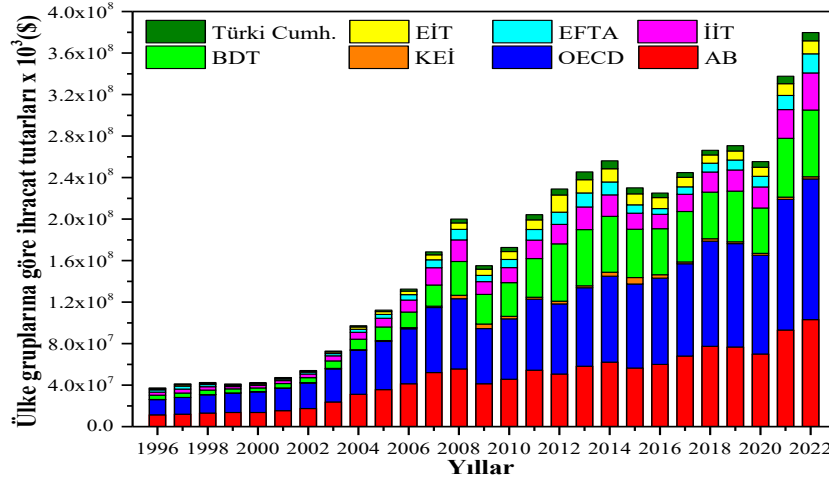
Şekil 7. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat Dağılımları

Şekil 7’de, geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ithalata ilişkin verilen grup dağılımlarında ham madde grubunun oldukça yüksek olduğu görülmektedir. İthalatı yapılan ham madde grubunun önemli kısmını, işlem görmüş sanayi ham maddeleri oluşturmaktadır. Tüketim malları ithalatı açısından ise binek otomobillerinin ithalatının öne çıktığı görülmektedir.

İthalat ve ihracata konu olan mallar kadar dış ticarete taraf olan ülkeler arası ikili ilişkiler de dış ticaret dengesinin kurulmasında ve dış ticaret açıklarının önlenmesinde önemlidir. Çünkü artan küreselleşme ülkeler arasında çeşitli işbirliklerinin, bölgesel birleşmelerin ve ticaretin serbestleştirilmesine yönelik bazı adımların atılmasını teşvik etmekte ve dış ticaret hacminin genişlemesine katkı sağlamaktadır (Engin Öztürk, 2018, s. 41). Ülkeler arasında kurulan işbirlikleri ve serbest ticaret anlaşmaları Türkiye’nin dış ticaret hacminde de önemli etkiye sahiptir. Türkiye’nin ilişkili olduğu temel ülke gruplarına yönelik işbirlikleri; Avrupa Birliği (AB), OECD Ülkeleri, Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Bağımsız Devletler Topluluğu, İslam İşbirliği Teşkilatı, EFTA Ülkeleri, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Türk Cumhuriyetleri ülkeleri şeklinde sıralanabilir. Türkiye’den bu ülkelere yapılan ihracat aşağıdaki Şekil 8 ile gösterilmektedir.

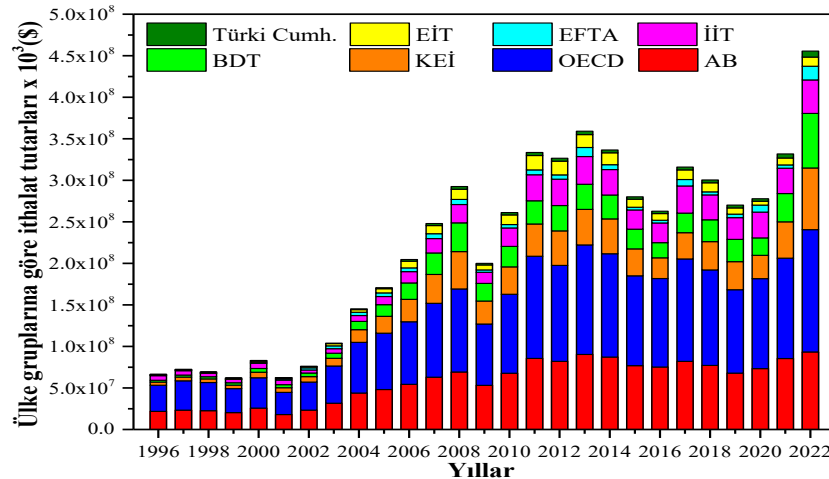
Şekil 8. Türkiye’nin 1996-2022 Yılları Ülke Gruplarına Göre İhracat Tutarları

Yukarıdaki Şekil 8’de ülke gruplarına ilişkin dağılımlarda hem Türkiye’den yapılan ihracat hem de Türkiye’ye yapılan ithalat açısından AB ve OECD ülkelerinin öncelikli paya sahip olduğu görülmektedir. Şekil 8’de en çok ihracat yapılan ülkeler arasında AB ve OECD ülkelerinden sonra üçüncü sırada Bağımsız Devletler Topluluğunun olduğu görülmektedir. Ardından ihracatta en yüksek dördüncü paya İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkelerinin sahip olduğu verilmektedir.

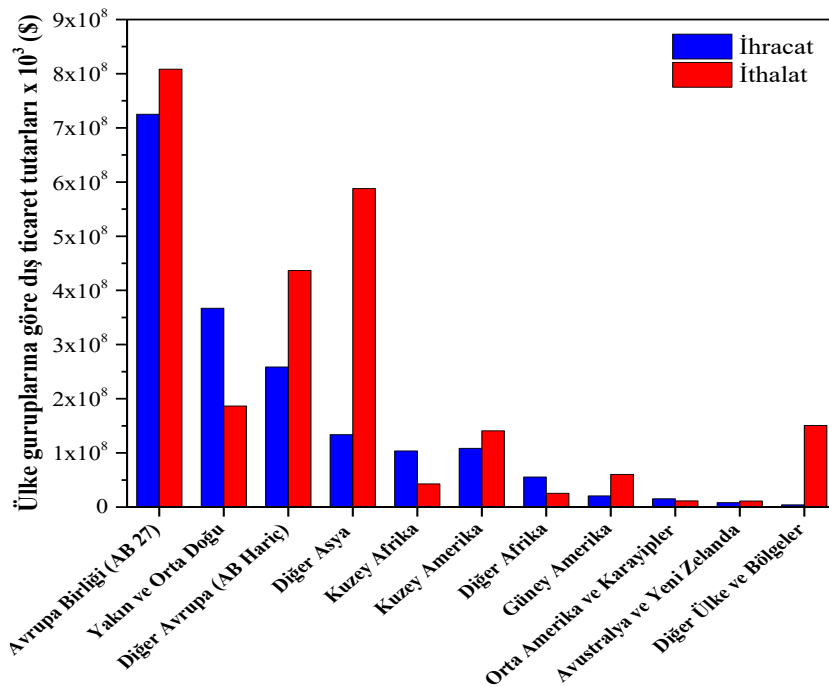
İkili işbirliği kurulan devlet topluluklarından Türkiye’ye yapılan ithalat tutarları ise aşağıdaki Şekil 9 ile verilmektedir.

Şekil 9. Türkiye’nin 1996-2022 Yılları Ülke Gruplarına Göre İthalat Tutarları

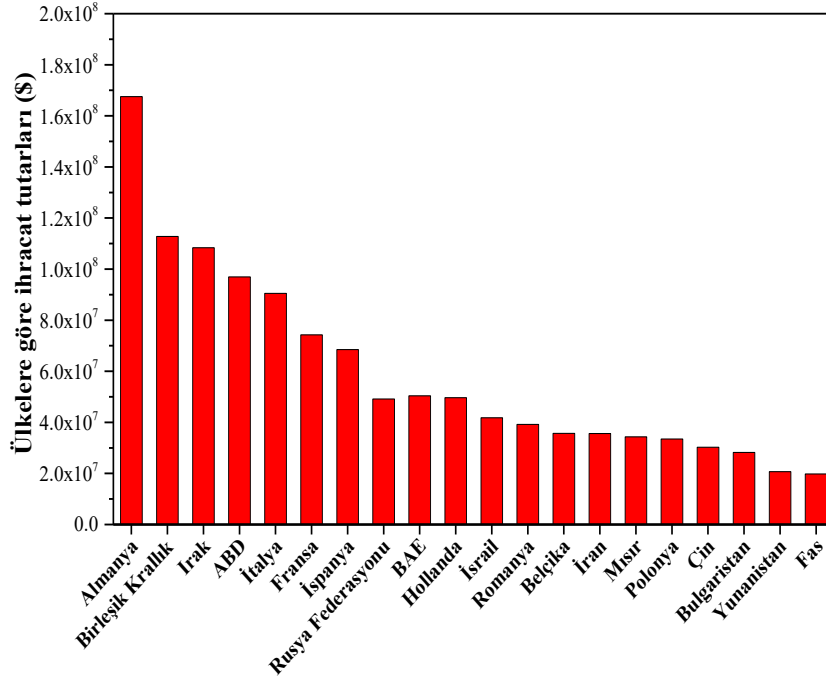
Şekil 9’da en çok ithalat yapılan AB ve OECD ülkelerinden sonra üçüncü ülke grubunun Karadeniz Ekonomik İşbirliği olduğu görülmektedir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği ülkelerine büyük oranda ithalat yapılmasına karşın bu ülkelere ihracat tutarlarının düşük kaldığı görülmektedir. Bölgesel bir ekonomik işbirliği örgütü olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) 13 üye ülkeye sahiptir. KEİ ülkelerinden özellikle 2022 yılı toplam ithalatının %16,7’sinin gerçekleştirildiği Rusya ile sürdürülen ilişkiler Türkiye’nin dış ticareti açısından oldukça önemlidir. Rusya aynı zamanda Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi de olduğundan BDT ülkelerinin yüksek oranlarda görülmesini de etkilemektedir. Ülkelerin yanı sıra aşağıdaki Şekil 10 ile ithalat ve ihracat yapılan ülkelerin bulunduğu bölge bazlı bir değerlendirme yapılmaktadır.

Şekil 10. Coğrafi Konumlarına Göre Ülke Grupları ve Dış Ticaret Dağılımı

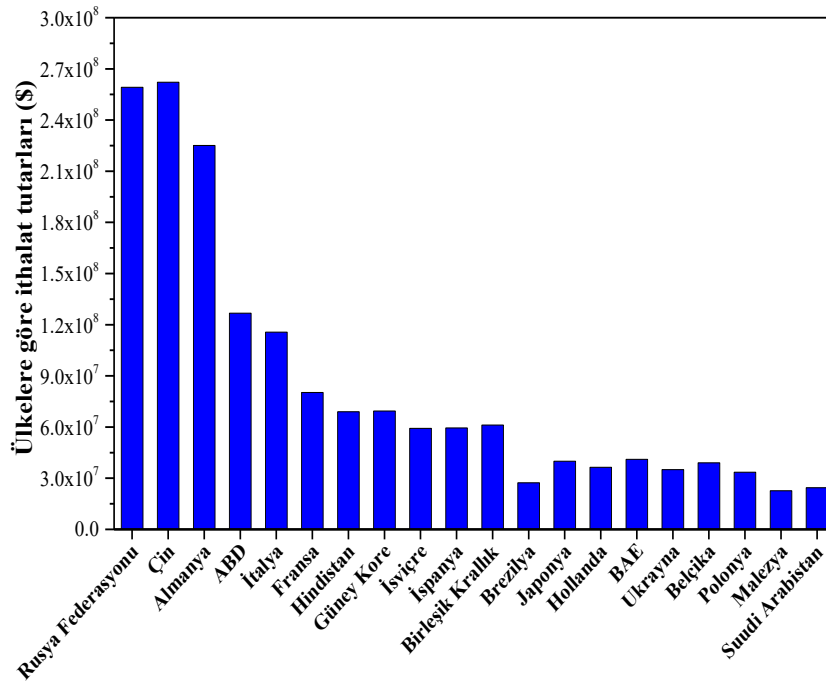

Yukarıdaki Şekil 10 ile son on yılda ithalat ve ihracat yapılan ülkelerin coğrafi konumları ele alındığında hem ithalat hem de ihracat açısından AB üye ülkelerinin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri Türkiye’nin Avrupa kıtasında bulunan ülkelerle coğrafi yakınlıktan kaynaklı önemli avantaja sahip olmasıdır. Ayrıca Gümrük Birliği gibi ticaretin serbestleştirilmesine yönelik atılan çeşitli adımlar ve işbirlikleri neticesinde dış ticaretin desteklenmesi de oldukça etkilidir (TİM, 2023). Şekil 10 son on yılda en çok ithalat ve ihracat yapılan üçüncü ülke grubunun da AB üyesi olmayan diğer Avrupa ülkelerinden oluştuğu göstermektedir. Bu sonuçlar Türkiye’nin dış ticaret hacmi açısından Avrupa kıtası ile olan stratejik konumun oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Asya ve Avrupa kıtasını birbirine bağlayan Türkiye, Avrupa kıtasına ulaşım açısından büyük avantaja sahiptir.

Şekil 10’a göre Türkiye’den en fazla ihracat yapılan ikinci grup ülkelerinin ise yakın ve orta doğu ülkeleri olduğu görülmektedir. En çok ihracat yapılan ilk yirmi ülke arasında yer alan İran, Irak, İsrail ve Mısır’a yapılan ihracatlar bu sonucu desteklemektedir. En fazla ithalat yapılan ikinci grup ülkeler ise Diğer Asya ülkelerinden oluşmaktadır. Nitekim Çin, Türkiye’nin en çok ithalat yaptığı ikinci ülkedir. Ülke bazında Türkiye’nin en çok ihracat yaptığı ilk 20 ülke ise aşağıdaki Şekil 11 ile verilmektedir.

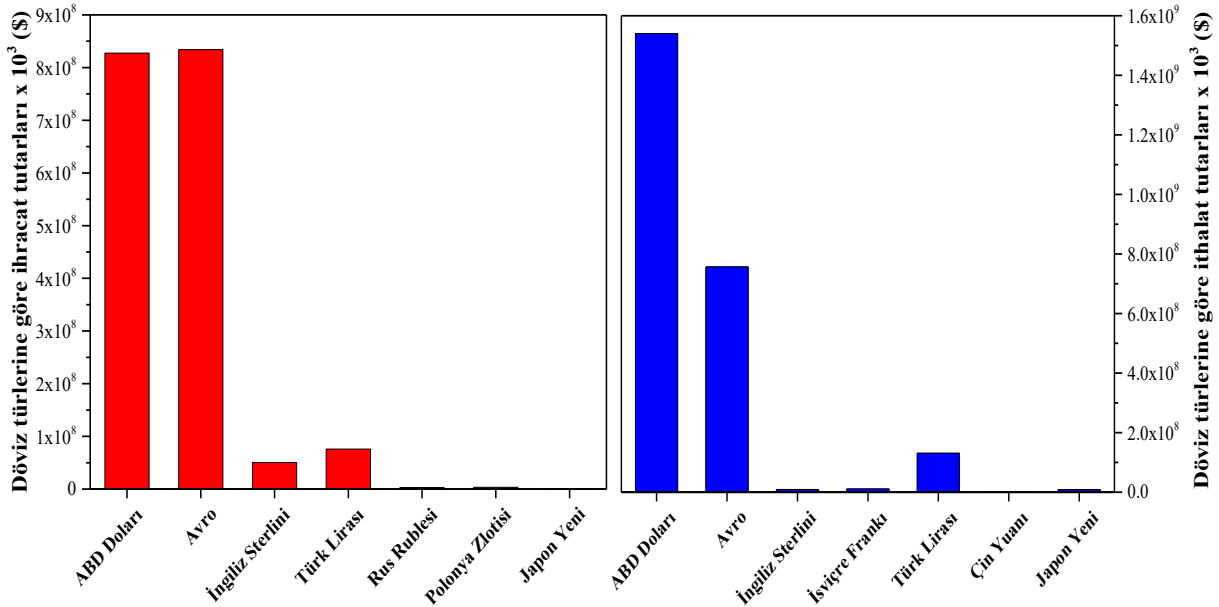
Şekil 11. Türkiye'nin En Fazla İhracat Yaptığı Ülkeler

Yukarıdaki Şekil 11'e göre Türkiye'nin son on yılda en çok ihracat yaptığı ülke olarak Almanya önemli bir farkla öndedir. Ardından en çok ihracat yapılan ülke olarak Birleşik Krallık ve Irak gelmektedir. Ayrıca ABD, İtalya, Fransa ve İspanya da ihracat sıralamasında önde yer alan ülkelerdendir. Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ilk 20 ülke sıralaması ise aşağıdaki Şekil 12 ile verilmektedir.

Şekil 12. Türkiye'nin En Fazla İthalat Yaptığı Ülkeler

Şekil 12'ye göre Türkiye'nin son on yılda en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında ilk sıralarda Rusya ve Çin yer almaktadır. Ardından en çok ithalat yapılan üçüncü ülkenin ise Almanya olduğu görülmektedir. Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ve yurt dışına döviz çıkışının en fazla gerçekleştirildiği ülke olan Rusya ihracat sıralamasında 8. sırada yer almaktadır. En çok ithalatın gerçekleştirildiği diğer bir ülke olan Çin ihracat sıralamasında ise çok daha geri sıralarda yer almaktadır. Ülke bazında bakıldığında da ithalat rakamlarının ihracat rakamlarından oldukça yüksek olduğu belirgindir. İthalat nedeniyle yurt dışına döviz çıkışlarının çok yüksek olmasına karşın ihracat nedeniyle gerçekleştirilen döviz girişleri çok alt düzeyde kalmaktadır. Örneğin, ithalat ve ihracat tutarları en yakın olan ülkelerden biri olan Almanya'ya 2022 yılında 21.142.100 bin dolarlık ihracata karşın 24.033.112 bin dolarlık ithalat gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığının en yüksek olduğu ülkelerden biri olan Rusya'ya 58.848.948 bin dolarlık ithalat yapılırken ihracat seviyesi 9.343.442 bin dolar seviyelerinde kalmıştır. Dış ticaret açığının oluştuğu ülkelerin yanı sıra dış ticaret işlemlerinde hangi döviz türünün ödeme aracı olarak kullanıldığı da önemlidir. Türkiye'de dış ticaret işlemlerinde kullanılan döviz türlerine göre sıralama aşağıdaki Şekil 13 ile verilmektedir.

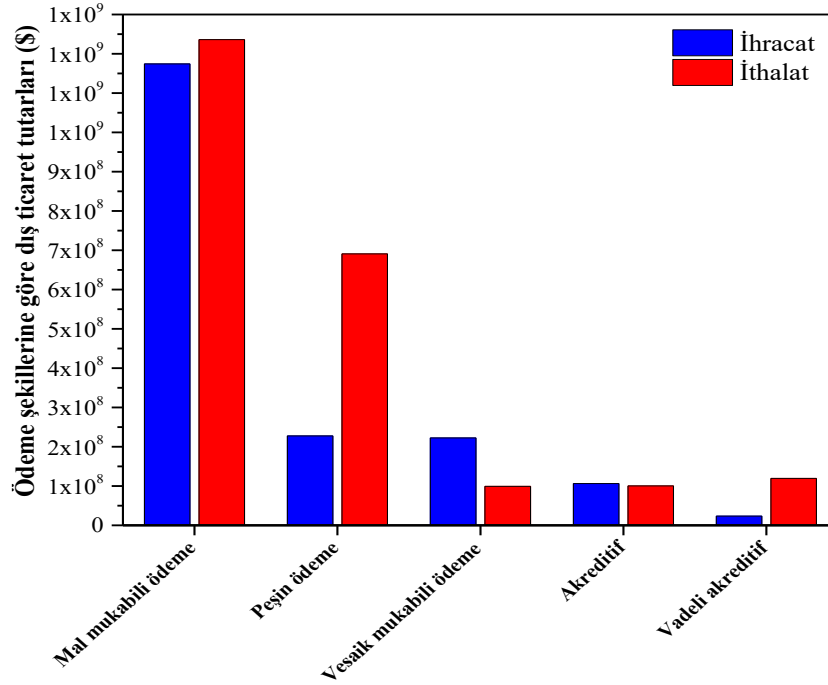
Şekil 13. Türkiye Dış Ticaret İşlemlerinde Elde Edilen Döviz Türleri

Şekil 13 ile verilen ihracat işlemlerinde elde edilen döviz türlerinde ilk sırada ABD Dolarının ve Avronun yer aldığı görülmektedir. İthalat işlemlerinde ise ödemelerin çoğunlukla ABD Doları ile yapıldığı görülmektedir. 2022 yılında gerçekleşen ihracatla 125.245.232 bin ABD dolarının yurda girişi, ithalat kaynaklı 255.794.127 bin ABD dolarının yurt dışına çıkışı gerçekleşmiştir. 2022 yılında gerçekleşen dolar cinsinden döviz girişinin iki katı kadar döviz çıkışı yapıldığı görülmektedir. Türk dış ticaretinde üçüncü sırada Türk lirası ile ödeme yapıldığı görülmektedir. TL değerinin artışının ödemelerin daha fazla TL ile yapılmasına ve ödemelerde TL'nin tercih edilmesinin de TL değerine olumlu katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Dış ticaret işlemleri açısından dış ticarete kullanılan ödeme şekilleri de büyük önem arz etmektedir. Türkiye'de dış ticaret işlemlerinde kullanılan ödeme şekilleri Şekil 14 ile verilmektedir.

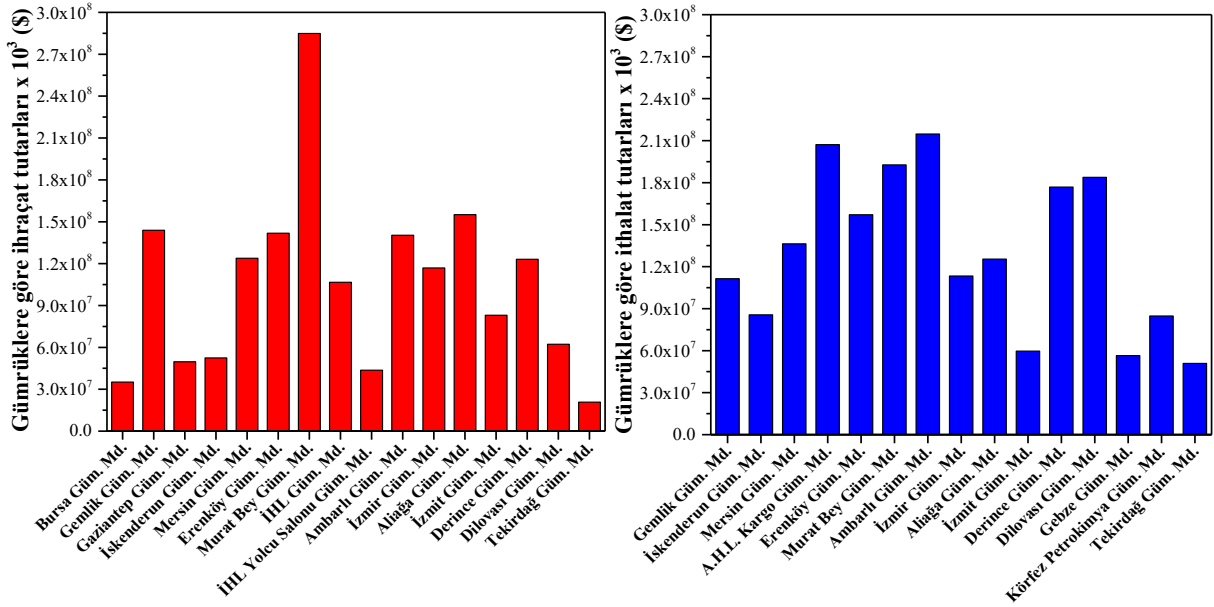
Şekil 14. Türkiye Dış Ticaretinde Kullanılan Ödeme Şekilleri

Şekil 14'te son on yılda Türk ihracatçıların en çok mal mukabili ödemeyi kullandıkları görülmektedir. Mal mukabili ödemede mal teslim alındıktan sonra mal bedeli ihracatçıya ödendiği için ihracatçılar için yüksek risk içermektedir. İthalatçının parayı ödememesi, geciktirmesi veya ülkesine gelen malı teslim almaması gibi çeşitli riskler söz konusu olduğundan Türk ihracatı açısından önemlidir. Dış ticarete risklerin gerçekleşmesi durumunda ihracatçılar büyük kayıplara uğrayabilmektedir. Bu nedenle ödeme ile ilgili oluşabilecek bir olumsuzluk maliyetlerin katlanmasına neden olabilmektedir.

Şekil 14'ten de görüleceği üzere son on yılda Türkiye'ye ithal edilen mal bedellerinin ödenmesinde ise mal mukabili ödemenin yanı sıra peşin ödeme yönteminin de yaygın olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Mal mukabili ödemede malların teslim alınmasından sonra ödeme yapıldığından Türk ithalatçıları açısından güven sağlamaktadır. Mal mukabili ödeme bazı ithalatçılara güvenle dış ticaret yapma imkânı sunarken bazı ithalatçıların peşin ödemeyi kullanmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Malın tesliminden önce ödemeyi gerektiren peşin ödemeli ithalat, Türk ithalatçıları için yüksek risk içermektedir. Türk ithalatçıları tarafından bedeli ödenen malların yurda hiç gelmemesi, geç veya eksik gelmesi, istenen nitelikte gelmemesi gibi olumsuzluklarla karşılaşılması söz konusu olabilir.

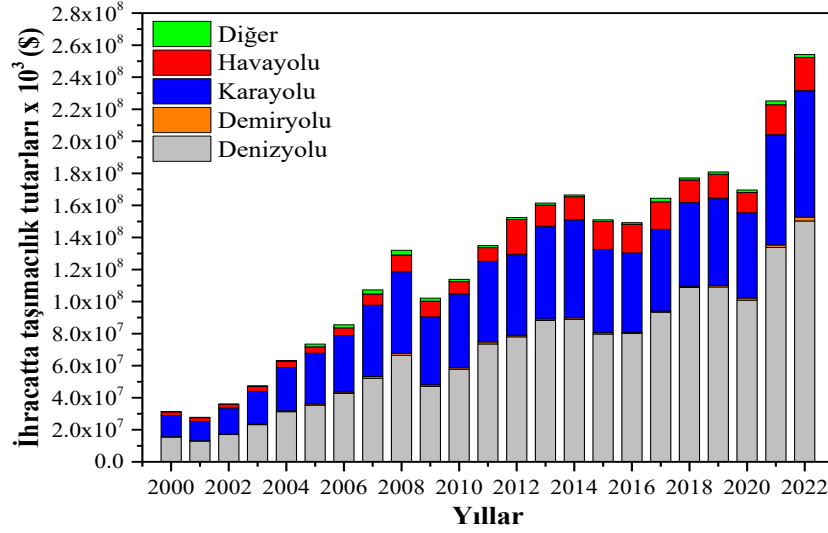
İthalat ve ihracatın gerçekleştirildiği ülkelere göre mal giriş ve çıkışlarının yapıldığı gümrük müdürlükleri değişmektedir. Giriş çıkış yapılan malın türü, malların geldiği veya gideceği ülkeler, kullanılan taşıma şekilleri Türkiye'deki gümrük müdürlüklerinde farklı yoğunluğa neden olabilmektedir. Bu kapsamda Türkiye'deki gümrük müdürlüklerinin işlem yoğunluklarına göre dağılımları ise Şekil 15 ile verilmektedir.

Şekil 15. 2010-2022 Yılları İşlem Yoğunluklarına Göre Türk Gümrük Müdürlüklerinin Dağılımı

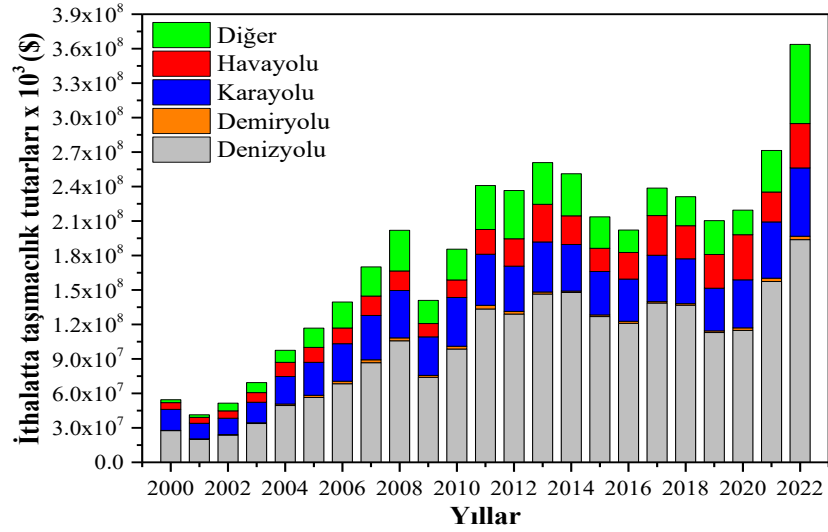
Yukarıdaki Şekil 15'te, Türkiye'de son yıllarda en fazla ihracat malı çıkışı yapılan gümrük müdürlüğünün Murat Bey Gümrük Müdürlüğü olduğu görülmektedir. Murat Bey Gümrük Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen ihracat işlemlerinin yoğunluğunda tekstil ürünleri öncelik taşımaktadır. Murat Bey Gümrük Müdürlüğünden sonra ihracat açısından yoğunluğu bulunan diğer gümrük müdürlükleri; Aliğa, Gemlik, Erenköy ve Ambarlı Gümrük Müdürlükleri şeklinde sıralanmaktadır. Mersin, İzmir ve İstanbul Havalimanı gümrük müdürlüklerinin de ihracat malı çıkışlarında önemli rol oynadığı görülmektedir. Yukarıdaki Şekil 15'e göre ithal mal girişlerinin en fazla yapıldığı gümrük müdürlüğünün Ambarlı Gümrük Müdürlüğü olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Atatürk Havalimanı Kargo Gümrük Müdürlüğü, Murat Bey Gümrük Müdürlüğü, Derince ve Dilovası Gümrük Müdürlükleri de ithalat açısından yoğunlukla tercih edilen diğer gümrük müdürlükleridir.

Gümrük müdürlüklerinin işlem yoğunluklarını yorumlamada gümrük müdürlüklerinin konumları oldukça önemlidir. Karayolu, deniz, demir veya havayolu güzergahında olmak Gümrük müdürlüklerinin kullanım için tercih edilmesinde etkilidir. İhracat ve ithalat açısından en yoğun olan gümrük müdürlüklerinin özellikle Marmara Denizi çevresinde ve İstanbul bölgesinde yer aldığı görülmektedir. Marmara Denizi çevresinde ve İstanbul bölgesi dışında İzmir ve Mersin liman bölgelerinin de tercih edildiği görülmektedir. Gümrük giriş ve çıkışlarında özellikle İstanbul'un ağırlıklı paya sahip olması, Dünya ticareti açısından Türkiye'nin özellikle de İstanbul'un coğrafi konumunun ne kadar büyük değere sahip olduğunun göstergesidir.

Türkiye üç kıtanın geçiş yollarında olan coğrafi konumu ile Avrupa, Orta Asya ve Ortadoğu arasında doğal köprü görevi görmektedir. Bu nedenle de taşımacılık yönünden büyük potansiyele sahiptir. Dış ticarete malların taşınması için kara, demir, hava, deniz ve boru hattı gibi diğer taşımacılık türleri tercih edilebilmektedir. Malların taşınmasında tek taşımacılık türü kullanılabileceği gibi birden fazla taşıma türünün karma veya çoklu kullanımı da mümkündür. Taşımacılık noktasında Türkiye'nin sahip olduğu konumun avantajı dış ticarete olumlu etki etmektedir. Türkiye'nin uluslararası ticarete kolay, güvenilir ve hızlı bir şekilde taleplere karşılık verebilecek niteliğe sahip olması Türk mallarına olan ilgiyi artırmaktadır. Buna göre ithal edilen malların yurda getirilmesi veya ihracat edilen malların yurt dışı teslimatı için sahip olunan bu avantaja göre Türkiye'de kullanılan taşımacılık türlerine göre dağılım Şekil 16 ve 17 ile gösterilmektedir. 2000-2022 yılları ihracatta kullanılan taşımacılık türleri Şekil 16'da gösterilmektedir.

Şekil 16. 2000-2022 Yılları İhracatta Kullanılan Taşımacılık Türleri

2000-2022 yılları ithalatta kullanılan taşımacılık türleri Şekil 17’de gösterilmektedir.

Şekil 17. 2000-2022 Yılları İthalatta Kullanılan Taşımacılık Türleri

Yukarıda gösterilen Şekil 16 ve 17 birlikte değerlendirildiğinde, dış ticarete malların taşınması için en çok deniz yolu ile yapılan taşımacılığın tercih edildiği görülmektedir. Hem ihracat hem de ithalatta yoğunluklu olarak deniz taşımacılığının kullanımı öne çıkmaktadır. Şekil 17’te ithal edilen malların taşınmasında kara yolu ile taşımacılığın ikinci olarak tercih edildiği ancak demir yolu taşımacılığının pek tercih edilmediği görülmektedir. Ayrıca ithalatta hava ve diğer taşımacılık türlerinin genel olarak yakın oranlarda kullanıldığı belirlenmiştir. Özellikle doğalgaz boru hattı ile gerçekleştirilen ithalattan kaynaklı diğer taşımacılık türünün kullanımı ithalatta öne çıkmaktadır. Şekil 16 ile Türkiye’den ihraç edilen malların taşınmasında deniz taşımacılığından sonra kara yolu taşımacılığının önemli paya sahip olduğu görülmektedir. İthal mal girişinin yoğun olduğu Ambarlı, Murat Bey, Derince ve Dilovası Gümrük Müdürlükleri Marmara Denizi ile İstanbul Avrupa ve Anadolu yakaları kesişim noktalarında olup deniz yolu taşımacılığının potansiyelini desteklemektedir.

Hava yolu taşımacılığının kullanımında özellikle 2006 yılından itibaren gelişme olduğu görülmektedir. Havayolu taşımacılığı son on yılda hızlı ve güvenilir olması nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hızlı gelişim göstermektedir. Birim taşımacılık maliyetleri yüksek olmasına karşın uluslararası rekabet ve pandemi süreci gibi küresel sıkıntılar havayolu taşımacılığının daha çok tercih edilmesinde etkindir. Ayrıca daha modern

havalimanlarının artması, son teknolojilere sahip ulaşım araçlarının kullanımı, gelişmiş kapasiteler ve ileri depolama sistemleri havayolu taşımacılığının yaygınlaşmasında etkilidir. (Ticaret Bakanlığı, 2021, s. 9). Zaman içinde yaşanan gelişmelerle daha uygun maliyetlerle taşımacılık yapılmasına imkân sunduğu için farklı taşımacılık türlerinin kullanımları da artış göstermiştir. Özellikle Türkiye’de havayolu taşımacılığının gelişmesi ile dış ticaret için kullanımında da yükseliş yaşandığı ortadadır. Gelişen dış ticaret, taşımacılık sektörlerinin de gelirlerini artırarak bu alandaki yatırım ve istihdama olumlu yönde katkı sağlamaktadır.

Diğer taşımacılık türlerinin ithalatta kullanımı oldukça yüksek iken ihracat açısından pek kullanılmamaktadır. Diğer taşımacılık türleri; boru hattı, posta ile yapılan taşımalar, elektrik enerjisi iletimi ve kendinden hareketli araçları ile gerçekleşen taşımacılığı ifade etmekte olup özellikle doğalgaz ithalatı bu anlamda öne çıkmaktadır. Türkiye’nin enerji açısından doğalgaz ithalatı yapmak zorunda kalması diğer taşımacılık türlerinin toplam ithalat taşımacılığında öne çıkmasına neden olmaktadır. Doğalgaz alınan ülkelerin başında Rusya, Azerbaycan, İran ve Cezayir başı çekmektedir. Türkiye’deki enerji ihtiyacının karşılanması için Rusya-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı (Batı Hattı), Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı (Mavi Akım), Doğu Anadolu Doğalgaz Ana İletim Hattı (İran-Türkiye), Türkiye-Azerbaycan arası Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (BTE) kullanılarak doğalgaz ithalatı yapılmaktadır. Türkiye yalnızca Türkiye ve Yunanistan doğalgaz şebekelerinin enterekoneksiyonu aracılığıyla Yunanistan’a doğalgaz ihracatı yapabilmektedir.

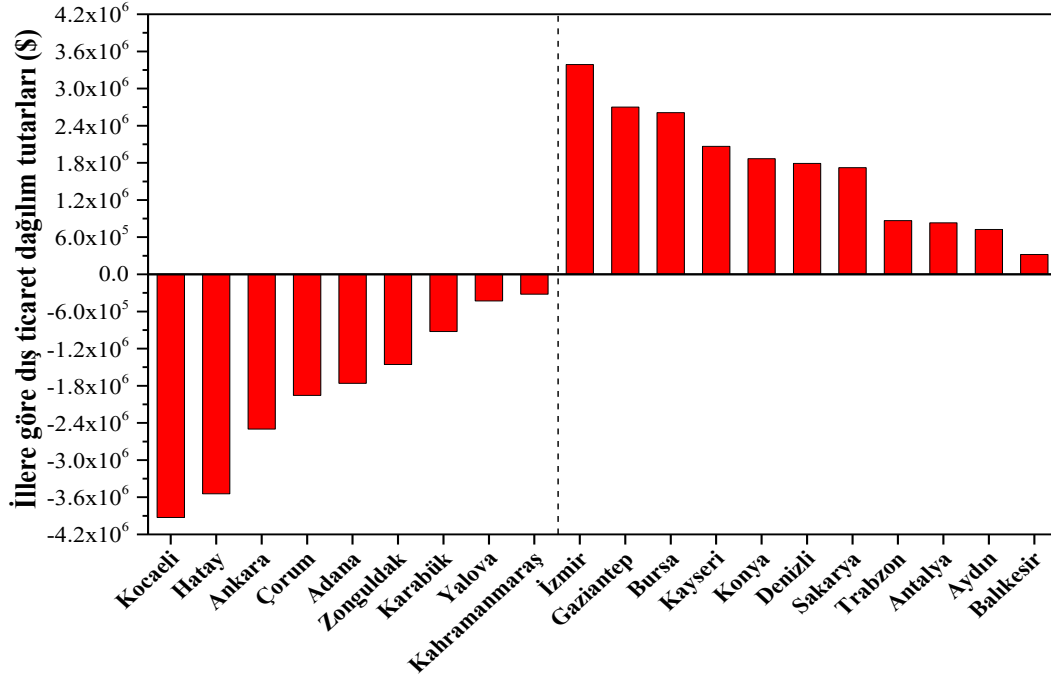
Türkiye’de her geçen gün artan petrol ve doğalgaz ihtiyacının karşılanması ve yurt dışına bağımlılığın azaltılması amacıyla yeterince arama yapılmamış alanlarda özellikle Karadeniz ve Akdeniz’deki deniz alanlarında yerli kaynakların araştırılmasına hız verilmektedir. İhtiyaçların yerli kaynaklardan karşılanması yönündeki faaliyetler kapsamında bulunan yerli kaynakların kullanımı ile ithalatın ve yurt dışına döviz çıkışının azaltılması sağlanabilir. Türkiye’nin doğalgaz arz güvenliği konusunda kaynak çeşitliliğinin sağlanması, orta ve uzun vadede doğal gaz ticaret merkezi konumuna gelmesi yönünde milli enerji politikaları uygulanmaktadır.

Demiryolu taşımacılığının toplam içindeki payının son yıllarda bir miktar artmasına karşın halen beklenen seviyenin altında olduğu görülmektedir. Türkiye-Avrupa, Türkiye-Orta Doğu, Türkiye- Orta Asya ülkeleri arasında karşılıklı blok yük trenlerinin çalışması, Pakistan-İran-Türkiye Demiryolu Hattına işlevsellik kazandırılması amacıyla uygulanan dış ticaret politikaları ile demir yolu taşımacılığına ivme kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Marmaray Tüp Geçiti ve Yavuz Sultan Selim Köprüsünün kullanımı ile Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının Türkiye üzerinden doğu-batı eksenli kesintisiz demiryolu taşımacılığına olanak sunması Türkiye’nin stratejik konumunu daha da güçlendirmektedir.

Dış ticaret hacmi, ülkelerin uluslararası rekabet gücünü gösteren makroekonomik değişkenler arasında yer alır. Dış ticaretin gelişmesinde lojistik sektörü stratejik sektör niteliğindedir. Türkiye coğrafi konumu, diğer ülkeler ile gerçekleştirdiği dış ticaret faaliyetleri, komşu ve diğer ülkeler ile siyasi ve ticari anlamda kurduğu bağlantılar nedeniyle lojistik faaliyetlerde sürekli gelişen ve gelişmeye devam eden bir ülkedir. Üç tarafının denizlerle çevrili olması denizyolu ticaretindeki önemini vurgularken, karasal altyapısının uygunluğu, demiryolu ve karayolu ticaretinin artması ve gelişmesinde oldukça etkilidir (Bozdağlıoğlu ve Keşir, 2022, s. 2).

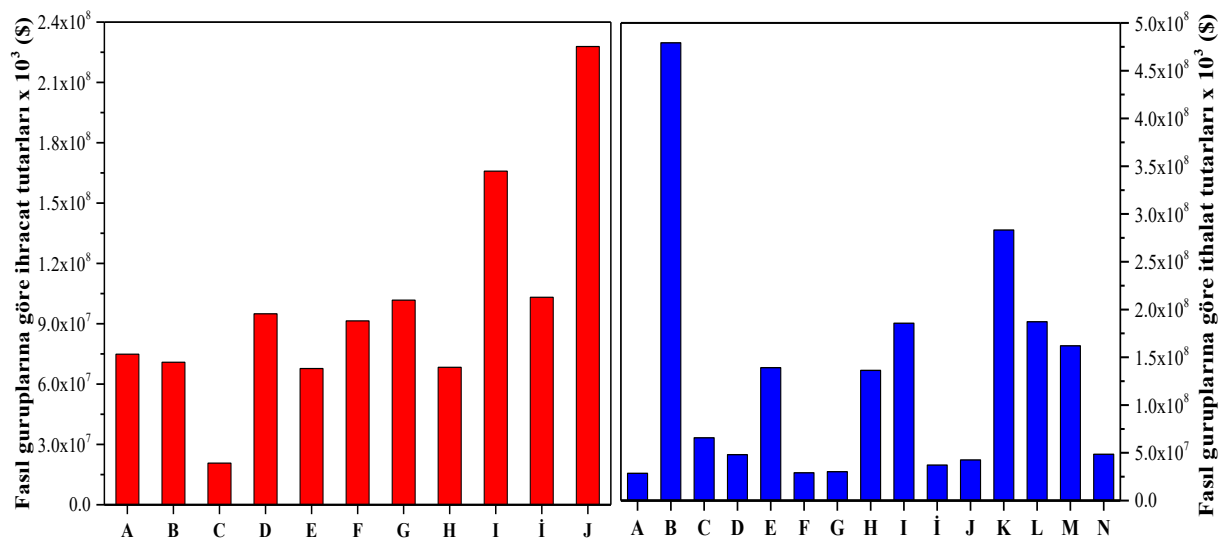
Dış ticarete gümrük müdürlüklerinin yanı sıra en fazla dış ticaret açığı veya fazlalığı veren illere bakarak dış ticaret hacmine ilişkin değerlendirme de yapılabilir. Bu kapsamda Türkiye’de en fazla dış ticaret açığı ve fazlalığı veren iller İstanbul ili hariç tutularak aşağıdaki Şekil 18’de ile verilmektedir. 2022 yılında İstanbul bazında ihracat tutarı 124.658.629 bin dolar, ithalat ise 178.741.958 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. İstanbul’dan sonra en fazla dış ticaret fazlalığı verilen il olan İzmir’den 2022 yılında 17.012.214 bin dolarlık ihracat, 13.625.338 bin dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Türkiye’nin dış ticaret hacminde İstanbul tek başına diğer illerden kat ve kat daha büyük hacme sahip olup diğer illerden ayrı olarak ele almak gerekmektedir. Bu nedenle aşağıdaki Şekil 18’de İstanbul’a yer verilmeyerek diğer öncelikli iller belirlenmeye çalışılmıştır.

Şekil 18. 2022 Yılı İllere Göre Dış Ticaret Dengesi Dağılımı

Yukarıdaki Şekil 18'e göre Türkiye'de 2022 yılında en fazla dış ticaret açığı verilen iller Kocaeli, Hatay, Ankara, Çorum, Adana, Zonguldak, Karabük, Yalova ve Kahramanmaraş şeklinde sıralanmaktadır. 2022 yılında en fazla dış ticaret fazlalığı oluşan iller İzmir, Gaziantep, Bursa, Kayseri, Konya, Denizli, Sakarya, Trabzon, Antalya, Aydın ve Balıkesir şeklinde sıralanmaktadır. Bu illerden en fazla ihracat ve ithalat işlemine konu olan mal gruplarının ele alınması için fasıl gruplarına göre değerlendirme yapmak gerekir. Bu kapsamda aşağıdaki Şekil 19'da son on yılda Türkiye'den en çok ihraç edilen mal grupları ile en fazla mal ithalatı yapılan mal gruplarının dağılımı verilmektedir.

Şekil 19. 2013-2022 Yılları En Fazla Dış Ticaret Hacmine Sahip Fasıl Gruplarının Dağılımı

Yukarıdaki Şekil 19'a göre Türkiye'nin en önemli ihracat mallarının otomotiv sektörü kapsamında yer alan motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtlarına ilişkin aksam, parça ve aksesuarlardan oluştuğu görülmektedir. İkinci sırada ihraç edilen grupta ise kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler ile bunlara ilişkin aksam ve parçaları bulunmaktadır. Ardından tekstil sektörü,

kıymetli taşlara ilişkin kuyumculuk sektörü, demir ve çelik sektörü, elektrikli makine ve cihazlara yönelik elektronik sektörü ürünlerinin yüksek ihracat payına sahip oldukları görülmektedir.

Yine yukarıda verilen Şekil 19'a göre en yüksek ithalatı gerçekleştirilen ürün grubunun mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar fasıl grubunda yer aldığı görülmektedir. Türkiye'nin en büyük ithalat kaleminin madeni yağlar ve mineral yakıtlar sektörünün ihtiyacının karşılanmasına yönelik olduğu görülmektedir. Bu da enerji ihtiyacının karşılanmasının Türkiye için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, elektrikli makine ve cihazlar, görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, motorlu kara taşıtlarına yönelik parça ve aksesuarın ithalat açısından da önemli olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Uluslararası piyasalarda gelişmiş ülkeler arasında yer almak ve toplum refahını artırmak için istikrarlı bir şekilde ekonomik büyümenin sergilenmesi gerekir. Bu anlamda Türkiye ekonomisi açısından dış ticaret oldukça önemlidir. Dış ticaret açığı veren bir Türkiye'den ziyade özellikle yüksek katma değerli ürünlerin ihracatını gerçekleştiren güçlü bir Türkiye görünümüne ulaşılmalıdır. Bu nedenle dış ticaret dengesinin sağlanması hatta dış ticaret fazlası veren bir ülke konumuna geçilmesi için ülkeye döviz girişlerinin artırılmasını destekleyecek dış ticaret politikalarının uygulanması önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana dış ticareti geliştirmeye yönelik adımlar atılmış olmasına rağmen hâlen dış ticaret açığı verilmeye devam edilmektedir. Hedeflenen dış ticaret başarısının elde edilebilmesi için katma değeri yüksek ürünleri üretecek sanayi altyapısının güçlendirilmesi ve özellikle enerji sağlamak amacıyla gerçekleştirilen yüksek ithalat bedellerinin önüne geçecek enerji yatırımlarının oluşturulması gerekmektedir.

Bu bağlamda çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti dış ticaretine ilişkin geçmişten günümüze bir değerlendirme yapılmaktadır. Elde edilen bulgularla dış ticaretin Türkiye'nin geleceği için nasıl bir anlam ifade ettiği belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla, TÜİK tarafından açıklanan dış ticaret verileri kullanılarak şekilsel gösterimle bulgular ortaya konulmaktadır. Bu amaçla, öncelikle Türkiye'deki toplam ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi, dış ticaret açığı geçmişten günümüze uygulanan dış ticaret politikaları kapsamında değerlendirilmiştir. Ayrıca dış ticaret yapılan ülkeler, ülke grupları, coğrafi bölgeler esas alınarak öne çıkan alanlar belirlenmiştir. İthalat ve ihracat yapılan gümrük müdürlükleri, iller, mal grupları, ödeme yöntemleri, döviz türleri, taşımacılık şekilleri açısından da dış ticaret işlemlerindeki tercihler incelenmiştir.

Elde edilen bulgular, Türkiye'nin dış ticaret hacminin sürekli geliştiği fakat dış ticaret açığı vermeye devam ettiğini göstermektedir. Özellikle 2022 yılında artan döviz değerlerinden dolayı günümüze kadar en yüksek dış ticaret açığına ulaşıldığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre en çok ithalat ve ihracat işleminin gerçekleştirildiği topluluklar olarak AB ve OECD ülkeleri belirlenmiştir. Ayrıca, en çok dış ticaret işlemi yapılan kıtanın ise Avrupa olduğu, bu ihracatın hem AB'ye üye ülkelere hem de AB üye ülkeleri dışındaki ülkelere yapıldığı görülmüştür. Bununla birlikte en çok ihracat yapılan ülkeler; Almanya, Birleşik Krallık ve Irak şeklinde sıralanırken, en çok ithalat yapılan ülkeler olarak da Rusya, Çin ve Almanya'nın ilk sıralarda yer aldığı belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, Mazlum (2020) ile uyumludur. Dış ticaret yapılan ülkelerle kurulan işbirlikleri ve serbest ticaret anlaşmaları gibi dış ticaret politikaları da dış ticaret hacminin tespitinde oldukça belirleyici niteliktedir.

İthalat ve ihracat işlemlerinde kullanılan taşımacılıkta ise deniz ve kara yolunun ağırlıklı tercih edildiği, özellikle doğalgaz boru hatlarına ilişkin ithalatta diğer taşımacılık türünün de önemli bir paya sahip olduğu belirlenmiştir. İhracatta hammadde ve tüketim malları ağırlıklı iken ithalatta ham madde öne çıkmaktadır. İhracat işlemlerinde en fazla kullanılan döviz türleri olarak ABD Doları ve Avro belirlenirken ithalat işlemlerinde ise ödemeler ağırlıklı olarak ABD Doları ile yapılmıştır. Ödeme şekilleri açısından ihracatta mal mukabili ödeme öne çıkmakta, ithalatta ise mal mukabili ödemenin ardından peşin ödeme ile yapılan ithalat işlemlerinin de yüksek oranda olduğu görülmektedir.

İhraç malı çıkışlarının en fazla Murat Bey Gümrük Müdürlüğünden yapıldığı tespit edilmiştir. İhracat işlemleri için Murat Bey Gümrük Müdürlüğünden sonra en fazla tercih edilen gümrük müdürlükleri olarak Aliağa, Gemlik, Erenköy ve Ambarlı Gümrük Müdürlükleri belirlenmiştir. İthal mal girişlerinin en fazla yapıldığı gümrük müdürlüğü olarak Ambarlı Gümrük Müdürlüğü belirlenmiştir. Ayrıca Atatürk Havalimanı Kargo Gümrük Müdürlüğü, Murat Bey Gümrük Müdürlüğü, Derince ve Dilovası Gümrük Müdürlükleri de ithalat açısından yoğun olan diğer gümrük müdürlükleridir. 2022 yılında en fazla ithalat ve ihracat yapan il olan İstanbul, Türkiye'deki

diğer illerden oldukça yüksek oranda dış ticaret hacmine sahiptir. İstanbul dışında yapılan sıralamaya göre 2022 yılı için en fazla dış ticaret açığı oluşan iller Kocaeli, Hatay, Ankara, Çorum ve Adana olarak tespit edilmiştir. İstanbul dışında 2022 yılı için en fazla dış ticaret fazlalığı veren iller ise İzmir, Gaziantep, Bursa, Kayseri, Konya, Denizli, Sakarya şeklinde sıralanmıştır.

Türkiye'nin en önemli ihracat mallarını otomotiv sektörü kapsamında yer alan motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtlarına ait aksam, parça ve aksesuarlar oluşturmaktadır. İkinci sırada ise kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler ile bunlara ilişkin aksam ve parçalar yer almaktadır. Ardından tekstil sektörü, kıymetli taşlara ilişkin kuyumculuk sektörü, demir ve çelik sektörü, elektrikli makine ve cihazlara yönelik elektronik sektörü ürünlerinin ihracatta önemli paya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sektörlerin uluslararası piyasalarda hedef pazar paylarının artırılması ülkeye daha fazla ihracat geliri getirilmesini sağlayacaktır.

Sanayi sektörüne verilen önemin ve yatırımların artması ekonomik gelişmeyi tetikleyecektir. Bunun için ithal ürünlerin üretimi için gerekli teknoloji ve alt yapı oluşturulmalıdır. Böylelikle sanayi sektörünün gelişmesi desteklenecek, azaltılan ithalat hacmiyle bir kısım dövizin ülkede kalması sağlanacak, üretim ve istihdam olanakları artırılabilecek, kişi başı milli gelir yükselecektir (Mazlum, 2020, s.70). Yalnızca yerli üretim artırılarak ithalat bağımlılığı azaltılabilir. Özellikle silah sanayinde elde edilen yerli üretim başarısı, diğer alanlara da taşınabilmelidir. Bunun için makine, elektronik, telekomünikasyon, organik gıda ve kimya gibi farklı sektörlerde de katma değeri yüksek ürünlerin üretimine ağırlık verilmelidir (Orkunoğlu Şahin, 2022, s. 97). Ayrıca e-ticaret sisteminin yaygınlaştırılması ve dijitalleşmeye yönelik alt yapı ve nitelikli işgücü kaynakları da oluşturulmalıdır.

Özellikle enerjide Türkiye'nin dışa bağımlılığının azaltılmasına yönelik teknolojilere yatırım yapılması ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması gereklidir (Aktaş Şenkardeşler, 2018, s.125). Türkiye'nin en büyük ithalat kalemini madeni yağlar ve mineral yakıtlar oluşturmaktadır. Bu da ithalatta enerji ihtiyacının karşılanmasına yönelik alımların ağırlığına işaret etmektedir. Türkiye'nin alternatif enerji kaynağı arayışları neticesinde enerji ihtiyacının karşılanması ile dışa bağımlılığın azaltılması, ülkeden döviz çıkışların önemli bir kısmının engellenmesi sağlanabilir. Ulusal enerji kaynaklarının kullanımı dolaylı olarak sanayinin gelişmesini, istihdamın ve ekonomik refah seviyesinin yükselmesini destekleyecektir. İhracat artırılırken ithalat paylarının azaltılabilmesi, Türkiye Cumhuriyeti geleceğini olumlu etkileyecektir. Türkiye'nin birleştirici ve barışçıl rolünün yanı sıra mevcut konumu, doğal ve beşeri zenginlikleri uluslararası ticarete gelişimini destekleyerek ekonomik büyümesine de katkı sağlayacaktır.

Gelecekteki çalışmalarda dış ticaretin GSYİH bazında ekonomik büyümeye etkisi ve kriz dönemleri incelenebilir. Ayrıca ülke bazında ürün çeşitleri, karşılıklı ticaret payları, kurulan işbirlikleri, anlaşmalar ve politikalar kapsamında dış ticaret ele alınabilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Aktaş Şenkardeşler, R. (2018). Cumhuriyetten günümüze Türkiye'nin dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine nedensellik analizi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(1), 108-129.

Başol, K. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. Anadolu Matbaası.

Bayrak, M. ve Kanca, O. C. (2013). Türkiye'de 1970-2011 yılları arasında oluşan ekonomik ve siyasi gelişmelerin seyri. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-20.

Bozdağlıoğlu, E. ve Keşir, B. (2022). Türkiye'de lojistik sektörünün dış ticarete etkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 1-17.

- Çütçü, İ. (2021). Pandemi sonrası dünya ve Türkiye’de dış ticaret. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 1-21.
- Dış Ticaret Lojistiği. (2021). <https://ticaret.gov.tr/data/5b87bf9113b8761160fa1258/D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret%20Lojisti%C4%9Fi%202021.pdf> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Engin Öztürk, M. B. (2018). Türkiye ve dünya ticareti içerisinde İslam İşbirliği Teşkilatının yeri ve önemi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(3), 40-53.
- Gürbüz, C., Güneysu, B., Ergün İ., İnkaya, N., Yalnız, S. ve Akgündüz, Z. (2020). *Dış ticarete giriş*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kazgan, G. (2004). *Tanzimat’tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2007). *Türkiye ekonomisi* (19. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Mazlum, N. (2020). 1980-2018 Dönemi Türkiye ekonomisi ve dış ticaretinin gelişim seyri. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 7(22), 54-71.
- Okşak, Y. ve Sarıtaş, T. (2020). Gelişmekte olan ülkelerde ihracatın büyümeye etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(38), 131-147.
- Orkunoglu Şahin, F. (2022). Türkiye’nin 1980-2021 dönemi dış ticaret gelişiminin irdelenmesi. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 9(22), 82-99.
- Parasız, İ. (2001). *Enflasyon kriz ayarlamalar*. Ezgi Yayınevi.
- Sezgin, Ş. (2009). Türkiye’de 1990-2006 yılları arasında dış ticaret - ekonomik büyüme ilişkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 175-190.
- Şahin, H. (2002). *Türkiye ekonomisi*. Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Şanlı, O. (2021). Türkiye’de 1994, 2001 ve 2018-2021 kur krizlerinin yeni nesil kriz teorileri çerçevesinde incelenmesi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 117-158.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2023). <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatları> adresinden 10 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2023). <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-dogalgaz> adresinden 10 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) üretim ve dış ticaret ilişkisi*. Çalışma Grubu Raporu, Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/04/Uretim_ve_DisTicaret_IliskisiCalismaGrubuRaporu.pdf adresinden 11 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM). (2023). *Rekabetçi ürünler yeni pazarlar*. RCA 1000 Raporu. https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/RCA_1000%20Raporu.pdf adresinden 16 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> adresinden 10 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Yapar Saçık, S. (2009). 1980-2006 Döneminde Türkiye’nin dış ticaret politikaları ve performansı. *Mevzuat Dergisi*, 12(40).